

0041

LUCIAN BLAGA

Pietre pentru
templul meu.

SIBIU

Biroul de imprimare „Cosinzeana“

1919

LUCIAN BLAGA

Pietre pentru
templul meu.

BCU Cluj-Napoca

RBCFG201600111

SIBIU

Biroul de imprimare „Cosinzeana“

1919

835871

Tiparul tipografiei Ios. Drotleff
BCU Cluj / Central University Library Cluj Sibiu :

Învăţatul zilelor noastre, adunând pretenţios cele din urmă rezultate ale raţiunii şi experienţii, ne spune, că omul nu e decât o neînsemnată şi trecătoare îngrămădire de atomi în nemărginirea stăpânită de legi neîndurate. Ce rămâne din entuziasmul şi din munca noastră de câteva veacuri? — Nimic. Sau mai bine zis — un neînţeles joc de puncte moarte, o mişcare fără de ţintă, preste care timpul trece fără de-a lăsa vr'o urmă... Ingrozit îţi vine par'că să zici: „Dacă aceasta-i ruina avântului nostru, de ce atâtea visuri, de ce nu ne-am lăsa oare mai bucuros în prada vieţii patimaşe, sălbatice, dornice de-a stăpâni şi setoase de-a distruge? — Sau în sfârşit, de ce n'am alege oare — moartea?“... Această pesimistă metafizică de laborator nu şi-ar scoate ultimele consecvenţe dezastruoase pentru viaţuirea noastră pe pământ, dacă n'am fi robiţi de-o logică, ce se crede atotputernică şi nu mai are nimic sfânt. Dacă am fi eroi ai moralei independente, libere, vii şi tari, — „realitatea“ ştiinţifică n'ar arunca aceste umbre asupra vieţii noastre sufleteşti.

Răspundem învăţatului: Nu numai cu logică materială trăieşte omul, ci şi cu — duhul. Să simţi, că lumea morală, lumea lăuntrică a idealelor, cari te silesc să-ţi pui în mişcare toate puterile personalităţii tale, e mai tare decât granitul, de care te loveşti, mai *reală* decât orice logică şi suverană în problemele

vieții, preste dialectica rigidă, abstractă, moartă, — să simți aceasta — nu e oare cel mai frumos eroism? Nu e eroic, să-ți zidești din intern, în chip organic, icoana despre lume și viață — împotriva oricărei contradicții din partea materiei și-a logicei sale?... Nu e eroic, când cugetarea te neliniștește cu „fără-de-înțelesul“ vieții, să întrezărești totuși în adâncă ta viață și experiență lăuntrică un duh universal și pulsul unui mare rost?...

Nimic înălțător nu se face pe terenul vederilor despre lume fără de-o luptă uriașă împotriva gesturilor obicinuite ale gândirei. Cei mai mulți ar înebuni poatecă în clipa, când și-ar vedea neputința rațiunii și toată arta silogistică îngenunchiată în fața problemelor, cari au *mai multă* însemnătate pentru viață, — pentru mine a fost însă clipa cea mai minunată. Incăpălnat, tare, drept și convins mi-am zis, că nu realitatea materială, pe care o simțim și-o măsurăm, ar trebui să ne fie *mai* valoroasă, nu adevărul pe care ni-l mijlocește deducția silogistică, ci realitatea lăuntrică a visurilor, pe cari vrem să le înfăptuim și adevărul, pe care și-l creiază întregul nostru eu cu toate patimile și avânturile sale.

Ne trebuie fără îndoială multă forță și-o strașnică morală în gândire, pentruca să credem într'o ordine superioară în lume și pentruca să ne întemciem această credință numai și numai pe glasul sufletului nostru, pe ceace ne șoptește conștiința cu toate ascunsurile ei misterioase, — și nu pe meșteșugul nostru speculativ sau pe „considerații științifice“.....

În vreme ce „considerațiile științifice“ ne îndeamnă să ne zidim viața spirituală pe noroiul unor concepții — bine calculate, ce-i drept, dar înguste, materialiste și nedemne, — marii cugetători, începând dela vechii Ari ai Indiei, trecând prin misticii creștini până la Kant, ne îndeamnă spre-o gândire eroică: „construiți-vă lumea din intern!“

Această construire din internul nostru a lumii e condiționată cu desăvârșire de alt mod de a cunoaște, de a crea, de a rezolva întrebările ultime mari și arzătoare, decât cel metodic și sistematic. Crearea din intern a lumii este asemănătoare cu creșterea unui organism. Vederile metafizice ar trebui să fie o lumină ce se desprinde din întreaga, neliniștita, creatoarea, muncitoarea, entuziasta și morala noastră personalitate....

— Bine, veți zice, ce valoare are în cazul acesta știința? — Răspund: Nu suntem făcuți numai pentruca să contemplăm în liniște lumea, pentruca să ne adâncim în estazuri mistice, pentruca să gustăm deliciale nemărginirii sau să creiem o lume nouă, ci și pentruca, luptând, să ne câștigăm pâinea cea de toate zilele, îngenunchind să suportăm apăsarea neîndurată a materiei. Știința este înainte de toate un mijloc de traiu. Ea nu trebuie cântărită după gramele de adevăr absolut, ce le conține, ci după practicitatea ei. Astăzi e foarte riscat să mai vorbești de metode științifice, cari ne-ar duce la altarul absolutului, — mulțamiți-vă, vă rog, și numai cu o traducere în termeni omenesți a realității din jurul vostru. Problemele ultime, ce și le mai pur unii oameni, cari cu mijloacele științei încearcă să pătrundă în taina abso-

lutului, nu sunt decât sdrențele metafizicei școlastice, care ne-a chinuit veacuri de rând. Vremea ne va vindeca și de boala aceasta.

O, de-am părăsi odată vegetarea spirituală, în care ne târâm zilele!... Dacă cugetarea obiciunită nu e în stare să ne desvălească misterul sfinxului, n'avem decât să privim nemărginirea prin poarta inimii noastre și-o vedem curată, minunată și dreaptă...

Dacă aș putea îmbrăca mantia de profet, aș striga cu glas de tunet: „Sugrumați hidra materialismului, deschideți poarta lumii interne și priviți eroic în fața existenții! E vremea să înțelegem odată, că dacă în noi înșine nu găsim contactul imediat cu vecinicia, nu-l găsim nicăiri în altă parte. Năruie-se timpul, cu toate câte sunt în el: Noi suntem tari!...”

*

Într'o epocă întunecată singura lumină o dau tradițiile: lumina, ce-o împrăștie în întuneric putregaiul...

*

Dupăce descoperim, că viața n'are niciun înțeles, nu ne rămâne altceva de făcut decât...
...să-i *dăm* un înțeles!

*

Deseori ținem la o credință nu fiindcă ni s'a dovedit, ci fiindcă nu ni s'a dovedit contrarul ei...

;

Este oare ceva mai plin de înțeles ca —
neînțelesul?...

*

Unele ascunsuri ale sufletului sunt ușoare ca niște umbre: dispar îndatăce încerci să le luminezi...

*

Legile morale se schimbă după locuri și timpuri: unii găsesc în aceasta un motiv să nu asculte de niciuna...

*

Ori cât de bună ar fi lumea, existența, — eu înclin s'o văd ceva mai rea decât e, căci îmi place să lupt, să merg înainte, să zidesc și să dărâm...

*

Oamenii pe cari îi cunoaștem prea bine, nu-i mai putem judeca obiectiv, căci faptele și manifestările lor singuratice începem să le judecăm în comparație cu celelalte fapte ale lor, ne pierdem față de ei punctul de vedere general omenesc și-i judecăm relativ — în cadrul lor propriu...

*

Sunt oameni, cari *fierb* — fără de-a avea în acelaș timp și *căldură*: ca apa sub presiune atmosferică foarte redusă...

*

Eu cred, că cel dintâi care a zis, că D-zeu a făcut lumea din nimic, a avut o convingere foarte pesimistă despre lume. Îl aud, par'că zicându-și: „Ar fi putut face din nimic altceva decât un lucru de nimic?“

*

Sunt râuri, cari își sapă alvia prin munți de var: ele trec prin sânul munților și iasă

din nou la iveală la depărtări considerabile ca râuri mari. Când căutăm izvorul lucrurilor pătim, cam ce pătim cu râurile acestea: tot mergem pe alvie în sus și credem, că acolo e izvorul râului, unde-l vedem ieșind din sânul muntelui... Dar izvorul e cu mult, cu mult mai departe...

*

O personalitate mare e ca un munte: îți lărgeste orizontul dacă stai pe umerii săi, dacă-i stai însă la genunchi îți strâmtează zarea împiedecându-te să vezi și ce mai nainte ai văzut.

*

Cântecul unei paseri din tăcerea unui codru secular e — glasul lui Dumnezeu din tăcerea veciniciii.

*

Unora le poate plăcea numai ce înțeleg, alții pot înțelege numai ce le place...

*

Foarte des o minte aleasă este mai plină de absurdități decât o minte comună, — din motivul că e mai consecventă și are cutezanța să fie mai consecventă.

*

Cei mai mulți oameni din jurul nostru sunt discipolii fanatici ai unor filosofi fără nume, cari trăiau în speluncile erei terțiare...

*

Tocmai acele stări sufletești, care par a nu avea niciun motiv, își au motivele cele mai adânci.

*

Unii cugetătorii, cari au pretenția să pătrundă în ființa absolută a realității, își aseamănă inspirațiile cu fenomenul minunat al instinctului: simpatia misterioasă prin care pătrund ei în tainele existenței ar fi un fel de instinct. Știm, că instinctul are siguranțe uimitoare, dar tot atât de uimitoare sunt și rătăcirile în care cade. Oare cutare filosof, care-și clocește „absolutul“ nu seamănă cu găina, care clocește niște bucăți de var?...

*

De datorințele cele mai mari față de noi înșine, cu toate că suntem așa de egoiști, uităm tot așa de mult ca și de cele față de alții. Rupem orice contact spiritual cu marele Tot, ce se întinde în jurul nostru și cu aceasta încetăm de-a ne adânci ființa și de-a ne cultiva gândurile mari. Nimic mai rar ca un om, care are priviri deschise pentru întregul lumii.

*

O întunecime de soare are aparența unei catastrofe cosmice, cu toate că nici cea mai mică schimbare nu se întâmplă în ritmul liniștit al lucrurilor: găsesc, că și în istoria omenimei există astfel de aparențe.

*

Unele spirite foarte adânci sunt atât de clare, încât apar, ca fundul unui lac limpede, mai puțin adânci decât sunt...

*

Lupta unora împotriva anumitor „prejudecii“ se întemeiază pe alte „prejudecii“...

*

Decâteori o putere nouă țigănește în noi, ni se tulbură sufletul ca apa unei fântâni în care s'a desfundat un izvor nou...

*

Morala unui „înțelept“ nu e niciodată o morală eroică.

*

Unii oameni sunt astfel construiți încât puterile lor cer un dușman, cum plămâniile cer aer...

*

Inteligența omenească nu e o misterioasă fabrică de adevăruri absolute. Ea este un factor determinant în sânul realității, un centru de activități spontane, un creator de ficțiuni, de mituri. Vederile metafizice ale spiritualismului sau ale materialismului sunt — mituri, — și mit este și cutare ipoteză a științei moderne...

*

Ce teorie a cunoștinței adoptezi este un pas de-o importanță enormă pentru viața sufletească, căci teoria cunoștinței nu este o simplă teorie între multe altele, ci începutul strălucit sau dezastruos al unei adânci sau mărginite concepții despre lume.

*

Sunt lucruri care nu pot fi înțelese decât vag. Și-ar trebui să ne mulțumim cu atât, durere încercăm însă să le înțelegem mai precis — și ca urmare ne trezim, că nu le mai înțelegem deloc...

*

Filosofia e „bemolul“ vieții: toate tonurile sufletești le adâncește cu o jumătate de ton.

*

Cele mai mari prostii nu le spun proștii, ci capetele mijlocii, cari vânează după originalitate...

*

Înainte de a mă naște am fost o vecinicie întreagă „nimic“. Dece mă tem acum de aceeaș „neexistență“ cu care am avut o vecinicie — timp — să mă obiciunesc — și 'n care am fost deja? Nu înțeleg.

*

Dacă tu însuți ai un fond, atunci lumea întreagă câștigă pentru tine un fond.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Nicări nu sunt așa de multe înțelesurile, ce le dăm cuvintelor, ca acolo unde vorbim despre omenire sau națiuni, despre stat sau drept, despre libertate sau progres... Ceeace fixează sensul acestor cuvinte nu este o logică desinteresată, ci sunt preocupății politice, prejudiții, cari cu orice preț vreau să trăiască, îndrăzneala masselor disconsiderate, sentimentalismul unor fanțaști, revoluții lente sau tradiționalismul unor clase interesate. Aici putem aplica vorba sofisților: Omul e măsura lucrurilor. Ideile sociale sunt produse de viață pentru viață; de multeori coloritul „logic“, ce li se dă nu e decât sofistărie, căci astăzi îți dovedește unul cu un complicat aparat dialectic, că omenimea e o ficțiune, iar mâne altul, că nu există națiuni. Ideile sociale nu

sunt ceva fix, ci creațiuni vii, cari se luptă pentru existență ca niște ființe organice. Schimbarea, devenirea, creșterea lor e condiționată de personalități, de curente, de timpuri... Curente noi de viață țignesc ca niște fântâni arteziane din sânul vremurilor sau se ridică pe încetul, mai întâi ca un svon surd, apoi tot mai hotărît din haosul de șgote ale vieții neamurilor. Ideile sociale sunt cristalizarea acestor fluvii de viață, luminarea lor prin conștiință... Credințele, cari ne duc înainte, nu sunt propriu zis „cunoștințe“ ci „fenomene“, nu sunt ceva „logic“ ci „psihologic“. Ele se nasc cu tendința de a influența, cu un „Wille zur Macht“, — în dosul lor întrezărim totdeauna o voință sau un entuziasm, un raționalism practic sau un dor de-a stăpâni — ca un rezort, care le susține și le dă tărie.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Filosofia istoriei se nutrește din ideile sociale ale unui timp oarecare și de cele mai multe ori nu este altceva decât proiecțiunea acelor idei asupra trecutului. Istoria și filosofia istoriei înțeleg trecutul prin oglinda prezentului. Cugetătorii unei epoci absolut preocupate de religiune vedeau în istorie devenirea împărăției d-zeești; cutare metafizician complicat depe vremea, când monarhismul absolutist era în apogeu, credea, că „statul“ este expresia superioară a spiritului divin, ce lucrează în istorie; timpul stăpânit de-o puternică luptă pentru pâne a dat naștere teoriei, că toate mișcările sociale sunt un eflux al intereselor economice-materiale; epoca conștiinții naționale a produs filosofia, că toată istoria omenirii e o luptă de rasse și de neamuri...

Ideile științei exacte și naturale sunt un reflex, mai mult ori mai puțin fidel, al realității în conștiința noastră. Altfel stau lucrurile pe terenul ideilor sociale: acestea sunt expresia radicală a mișcărilor produse de viață, acestea sunt creațiuni ce cad mai mult în direcția instinctului decât a inteligenții, sunt idei-forțe, idei de realizat, idei cari apar și dispar...

Analizând diversele teorii de filosofie istorică, descoperim, că cele mai multe se'ntemeiază pe credința, că ideile sociale sunt întocmai ca și cele științifice un fel de oglindă a unei realități. Această credință a sedus pe diferiții cugetători să considere ideile sociale, cu care lucrează ei, ca un fel de idei eterne mai presus de timp și cari tocmai de aceea se manifestează în orice timp. Au uitat că construcțiile lor ideale sunt un product al timpului și și-au pus prea puțin întrebarea critică: *cu ce drept proiectăm caracteristica epocii noastre asupra întregului trecut al neamurilor?*

Criticismul, adecă cercetarea valorii și marginilor ce le au ideile, aplicat asupra teoriilor istorice are acelaș rezultat, ce-l are și în alte părți: înlăturarea încrederii dogmatice în rezultatele cugetării și presimțirea unei realități cu mult mai adânci și mai bogate decât aceea, pe care suntem în stare s'o cuprindem. Cauzele cele mai intime, factorii cari lucrează *mai* în ascuns, partea cea mai lăuntrică și cea mai psihologică dintr'o perioadă oarecare a istoriei ne sunt *mai* puțin accesibile. Toate acestea le traducem în limbajul nostru de astăzi și astfel tocmai partea originală a unei epoci trecute ne sca-

pă printre degete. Se pare, că unii istorici au simțit lucrul acesta și de aceea pentru reconstruirea trecutului recurg la — intuiția artistică — creatoare a geniului....

*

E tragică soarta timpului nostru: ne trebuie o religie, dar nu găsim nicăiri un Dumnezeu pentru ea!...

*

Ochii nimănuî nu m'au putut încă face să-mi plec ochii, — numai ochii copiilor.

*

Un copil voia să scoată peștele din apă — să nu se'nece!...

*

Când mă sbat în luntrea mea pe mare nu strig după mal! Câți oameni nu s'ar fi înecat, dacă n'ar fi fost țărmlul de care marea să le răstoarne luntrea?...

*

Intâlnești adesea oameni, cari au cu mult mai multă independentă în părerile lor, decât ar trebui și ar fi iertat să aibă pe lângă inteligența de care dispun: — in-suportabili!...

*

Veacul nostru are profeți cari vorbesc despie viață cu entuziasmul unor bolnavi. Puterea, ce pulsează în opera lor, nu seamănă cu vigoarea omului sănătos, ci cu forța nebunului delirant.

*

Inimile de peatră se încălzesc, dacă le lovește des, foarte des, ciocanul sorții....

*

Multe situații în viață, dacă le-am rezolva numai după *logică*, am lucra tocmai așa cum ne-ar învăța și Diavolul să lucrăm....

*

Nici un popor nu e atât de decăzut și de păcătos ca să nu fie vrednic să te țină pentru el, dacă îi aparții....

*

Cu soartea se luptă omul cam după vorba aceea : când ea deasupra, când el dedesupt....

*

Cel mai frumos dar, ce ni l-ar putea da Pământul e : vecinicia.... El împarte însă darul acesta numai --- morților....

*

Când ne întrebă cineva, de convingerile noastre, nu mințim ce-i drept, dar nici nu ne mărturisim sincer sufletul : căci nu ne spunem convingerile, pe cari *de fapt* le avem, ci convingerile pe cari *am vrea* să le avem, pe cari dorim să le avem.

*

Am amintiri minunate din copilăria mea. Stam pe malul râului și priveam nisipul mărunț din fundul lui, cum strălucea în soare ca argintul. Intindeam mâna să scot din apă nisipul scânteietor, dar îl pierdeam totdeauna în valuri... Când privesc în mine, văd în fundul apelor mele cum scapără argint, mărunț : argintul atâtor simțăminte, pe care înzadar încerc să-l privesc din apropiere ; -- decâteori întind mâna să-l scot, apele îmi fură printre degete nisipul argintiu și rămân totdeauna cu mâna goală...

*

Când caut comori nu sap în nori ci în pământ...

*

Când am văzut mai întâi niște nuferi pe undele unui lac, nu credeam că sunt flori cari cresc din apă, ci credeam, că niște flori se oglindesc depe țârm în lac... Atâtea flori cresc din apele tăcute ale sufletului nostru și-și desvelesc petatele pe luciul conștiinții noastre: *ele cresc din noi*, dar noi le credem oglindiri din lumea dinafară...

*

Convingerile noastre tari și intime sunt un fel de cristale, cari cresc într'o soluție saturată de „logică“, de „argumente“... Nu-i mirare deci: cu cât cristalele se desvoltă mai tare, cu atât se împuținează „soluția“, „logica“, cu atât căutăm mai zadarnic „argumentele“...

*

Rezistențe mari și piedeci mari se opun în lumea asta numai unei voințe mari...

*

Sunt savanți încăpăținați, cari își închipuesc, că fenomenele naturii comit o *imoralitate*, dacă nu se supun legilor, pe cari ei vreau să li le prescrie...

*

Bătrânii își numesc toate prejudițiile adunate vreme de-o jumătate de veac „*experiență*“, ei își închipuesc, că e de ajuns să fii cărunț, ca să poți vorbi de experiență,

— nu-și dau seama, că numai experiența, ce-o face un suflet tânăr, *care are forța creatoare ca s'o facă*, — e „experiență adevărată“...

*

Sunt plante, cari atunci când înfloresc au o mireasmă atât de pătrunzătoare, încât din apropiere îți displac. Pentruca să le guști parfumul trebuie să te depărtezi de ele...

*

Câteodată suntem în stare să ne răzbunăm pentru o faptă bună ce ne-a făcut-o cineva: când prin fapta aceea ne-am simțit umiliți...

*

Pentru cei mai mulți oameni „misteriosul“ devine „natural“, nu fiindcă ajung să-l înțeleagă, ci fiindcă se obicinuesc cu el...

*

Poți adânci așa de mult o problemă, încât să faci imposibilă rezolvirea ei...

*

Inconștientul este partea genială din fiecare muritor.

*

Indatăce faci Satanei concesiunea de-a discuta cu el, poți fi sigur, că te bate în dialectică și te convinge...

*

În piramidele egiptene s'au aflat după veacuri urmele în nisip lăsate de cei din urmă lucrători: astfel de „urme în nisip“ se păstrează uneori și în noi o vecinicie...

*

Puțini vor mai avea atâta îndrăzneală să ne spună, că știința e chemată să cucerească cu asalt realitatea: se pare, că însăși ființa lucrurilor îi este inaccesibilă. Aplicându-și procedeele sale particulare asupra lumii, prinde cel mult învelișul faptelor, dar natura lor intimă niciodată. Știința își are marginile, între cari trebuie să-și păstreze frumoasa însușire a exactității. Infrânarea ascetică între limitele experienței îi este supremul imperativ și morala laxă a metafiziciei nu i-am putea-o ierta nicicând...

Naturalistul observă, analizează și construiește. Când „explică“ un lucru, nu răspunde la întrebarea barbară: „*dece* se întâmplă?“ — ci la întrebarea pe cât de modestă pe atât de rodnică: „*Cum* se întâmplă acest fenomen?“ Faptele simțite le discompune în singuraticile lor elemente, le reduce la legi generale și le întregeste cu momente ipotetice... Momentele acestea ipotetice sunt de însemnătatea cea mai mare pentru investigațiile științifice; ele sunt foarte des niște simple ficțiuni, — dar ficțiuni *folositoare*,... căci ajută descoperirea de fenomene nouă...

Mintea omenească, neastâmpărată cum e, cu greu vom putea-o îndupleca însă să renunțe la speculațiile asupra acelei regiuni a lucrurilor, în care cu mijloacele profane ale experimentului și observației nu putem ajunge. Câtă patimă pentru estazuri mistice și mai ales câtă stăruință pentru halucinații metafizicel... Spre norocul științii multe din ipotezele transcendente sunt fără nici o influință asupra cunoștinței exacte; le putem primi, le putem respinge; prin enunțarea lor nici nu sprijinim și nici nu atacăm convin-

gerile bine întemeiate ale științii, deoarece sunt *ipoteze neutrale, indiferente*, cari nici nu folosesc și nici nu strică cercetărilor științifice.

Unele din aceste construcții indiferente se ivesc totuși în nemijlocita apropiere a experienței și astfel vrând-nevrând trebuie să le discutăm.

Un fizician privește de ex. mișcarea unui pendul. El ne arată cum se întâmplă mișcarea în urma principiilor mecanice și'n urma influinței pământului asupra pendulului. Fizicianul se mulțumește să înregistreze sau să presupună influința pământului asupra pendulului; natura intimă a acestei influințe nu încearcă să și-o lămurească mai deaproape, sau dacă totuși o face, atunci recurge la conceptul „puterii“, despre care are o intuiție imediată în eforturile sale musculare. Savantul nostru operează în cazul acesta evident cu un *antropomorfism*... Să-l anatemizăm pentru această erezie potrivnică spiritului științific? Nu! — căci n'avem de a face cu o ipoteză științifică sau antiștiințifică, ci cu o sârmană părere neutrală, obiectiv indiferentă.

Așa stăm aproape cu toate acele icoane metafizice, prin care unii filosofi au încercat să înțeleagă mai deaproape *cauzalitatea mecanică din natură*. Sau ne închipuim că o „putere“ asemenea celei, ce-o simțim în noi, are darul să sboare din corpul a în corpul b — și să provoace schimbări în cel din urmă, — sau admitem, să zicem, o „armonie prestabilită“ între acțiunile acestor corpuri, fără ca între ele să existe într'adevăr vr'o legătură firească, — strict științific vor-

bind e tot una, căci rezultatele științii nu se schimbă prin admiterea uneia sau a celeilalte din aceste păreri....

Teoriile despre relațiunea dintre spirit și materie sunt în mare parte de aceeaș natură. Presupunerile, că stările de conștiință sunt produse de creier, sau că materia este în sine un ce psihic, sau că spiritul și materia sunt în fond aceeaș substanță în sine necunoscută, — presupunerile acestea, zic, nu ating munca rodnică a Psihologiei. Psihologia și-a înțeles situația, a părăsit visul de a pătrunde ce nu se poate pătrunde ci numai ghici, — își vede harnică de lucruri mai apropiate și dovedește spor. Uneori vorbește, ce-i drept, și de fenomene psihofizice, dar dacă îi pui întrebarea: în ce consistă nexul între laturea psihică și cea fizică, — se reține dela orice răspuns sau îți îmbie ipoteze indiferente, — pe cari știința nu le poate nici sprijini, nici combate...

O zapăceală îngrozitoare stăpânește în filosofia modernă cu privire la alte două teorii din domeniul biologiei: *teoria mecanistă* și *cea vitalistă*.

E destul să aruncăm o privire asupra ființelor vii, ca să ne convingem de întocmirea înțeleaptă ce-o are organismul lor. *Originea* acestei întocmiri, *cauza* acestei finalități organice zace în întuneric — și-aici încep divergențele teoritice.

Concepția mecanistă afirmă, că viața produce în chip exploziv nenumărate forme organice; dintre acestea se păstrează însă numai cele *potrivite* cu condițiile de traiu; finalitatea speciilor și-a indivizilor ar fi astfel un caz *întâmplător* între nenumărate alte cazuri *nepotrivite*, lipsite de finalitate.

Vitalismul pentru a-și explica originea aceluiaș lucru recurge la un principiu creator, la o putere vitală, care produce *cu scop*, fie acesta chiar inconștient, formele organice. În ultima analiză această putere este ipostazarea finalității.

Dacă nu sunt profet mincinos, viitorul va taxa teoriile de mai înainte drept — ipoteze indiferente. Biologia se pare că încă nu și-a fixat îndeajuns marginile. Finalitatea ființelor vii ar trebui să-i fie o *premisă* și nu o *problemă*. Ținta ar trebui să-i fie scrutarea fenomenelor de viață în cadrul principiului suprem, că fiecare din ele își are rostul său înțeles, — iar cauza acestui aranjament rațional s-o lase în grija sfinților și-a... metafizicei...

Acel vestit „cunoaște-te pe tine însuți“ pentru știință însemnează: „cunoaște-ți marginile“. Ipotezele indiferente devin primejdioase pentru o știință lipsită de controlul de sine însăși, — sunt însă nevinovate pentru o știință de caracter, ca să zicem așa. Prin urmare, dacă alte puncte de vedere, subiective mai ales, pretind să păstrăm ipotezele indiferente pentru știința naturală, — de ce nu le-am păstra? Strica nu ne pot...

*

Dacă de obicei lucrurile, care aparțin *mai* mult indivizilor singuratici, vieții și lumii lor, le înțelegem *mai* greu, nu e de vină inteligența noastră, ci firea, temperamentul și caracterul nostru...

*

Nu se varsă toate râurile în mare, — unele se pierd cu totul în nisipul pustiu-rilor...

*

Religia multora nu e decât ameteala, ce ei o simt privind în abisul existenții...

*

Credeul zilelor noastre nu se mai începe cu conștiința „cred“, nici cu scepticul „nu cred“, ci cu tragicul „vreau să cred!“...

*

Adesea „eul“ ni se revelează tocmai în acele stări sufletești *mai* bine, pe cari le simțim *mai* străine de ființa noastră. Ciudat: când suntem *mai* aproape de noi înșine, ne credem *mai* departe...

*

Ținem la viață ca la o femeie iubită: pe zi ce merge îi descoperim tot mai multe scăderi și totuș nu ne putem despărți de ea...

*

Adevărata energie morală a cuiu a o putem cunoaște și din tăria cu care ține la niște *prejudiții* morale...

*

Lumea totdeauna a fost privită într'un fel oarecare ca o minune: dacă pentru magii de altădată a fost o minune apariția unui astru, pentru magii de astăzi este o minune tocmai faptul, că nu se întâmplă nici-o minune.

*

Unii se dovedesc de naivi tocmai prin aceea, că iau toate lucrurile prea serios...

*

Un om ca toți oamenii și-a zis: „Dacă mi-aș fi ajuns ținta în viață, mi-aș putea arăta fața așa cum e într'adevăr. Dar viața trebuie — jucată.“ — Și-apoi și-a pus o mască și-a început să-și joace rolul. Dupăce și-a ajuns

toate țintele și vrerile, s'a întâmplat odată, că i s'a revoltat conștiința și 'ntr'un moment de eroism moral s'a hotărît să-și lapede masca. A încercat, dar n'a putut, căci masca i-a crescut cu fața... Credeți, c'a desperat omul nostru? Nu, dimpotrivă, a început să creadă, că masca e fața lui adevărată și că el viața întreagă a fost un preot ortodox al sincerității...

*

Privește în jur: cele mai multe capete sunt niște muzee de idei fosile...

*

Sunt adevăruri, pe care e cu neputință să le înțelegi corect, dacă înainte de aceea n'ai trecut prin anumite rătăcirii!

*

Norii negri nu întunecă curcubeul ci-l arată și mai bine.

*

Poți dori ceva așa de chinuitor și de tare, încât împlinindu-ți-se nici nu te mai bucuri: — te-a costat prea mult suflet...

*

Prin crize sufletești trecem nu numai când pierdem din forțele noastre, ci și când forțe nouă se pregătesc să izbucnească în noi...

*

Idealul unei omeniri, căreia moralitatea să-i fie ceva organic și natural, al unei omeniri, care face binele în chip necesar, — nu mă încântă tocmai așa de mult, căci moralitatea pentru mine are valoare în primul rând prin aceea, că trebuie s'o *cucerim* — în fiecare zi din nou...

*

Siguranța multora din cei, pe cari îi credem foarte conștienți, — e o siguranță de somnambul...

*

În ghiata unui râu se pot observa urmele valurilor vii și mișcătoare. Așa mai întrezărim urmele vii ale credinței în dogmele moarte...

*

Se spune, că paseri călătoare, cari trec noaptea în cârduri preste orașe, se zăpăcesc de lumina ce-o împrăstie acestea în întuneric și până în zori tot dau ocol orașului neștiind încotro s'apuce: instinctele noastre mari și mici sunt ca aceste paseri: lumina conștiinții le zăpăcește...

*

Medicii spun, că oamenii geniali sunt adesea niște stârpituri fizice, niște ruini pe cari le lasă în urmă-le părinții lor: poatecă, — dar în ruini își fac adesea cuib ulii îndrăzneți și vulturii cu aripi de avânturi...

*

Nu numai o durere îți poate tulbura o fericire ci și altă fericire...

*

Cât de mult ne-am făcut din confort un principiu se vede și din aceea, că o ficțiune simplă ne pare mai adevărată decât un adevăr complicat...

*

Există oameni de-o structură sufletească foarte ciudată: nu pot trăi fără dureri. Când nu mai au nici-o durere devin ipohondri. Și nu numai singuratici indivizi ci și epoci întregi iubesc în felul acesta durerea...

*

Pentru nimic nu cheltuim atâta forță ca pentru lucrurile pentru cari avem o „slăbiciune“...

*

Numai dacă *iubești* lupta, ajungi să fii mândru sau să-ți fie rușine de ce „*dușmani*“ ai...

*

Pentruca o însușire bună a unui om să se manifesteze și să se desvolte în toată puterea ei, — de multeori e de lipsă să-i lipsească aceluia o altă însușire bună: căci sunt calități mari și bune și frumoase, cari dacă se ivesc deodată în cineva se conturbă reciproc.

*

Datorința noastră în fața unui adevărat mister nu e să-l lămurim, ci să-l adâncim așa de mult încât să-l prefacem într'un mister și mai mare.

*

Observă-te numai bine: este un caz când lășitatea ți-o interpretezi ca tărie de caracter: când te reține dela o faptă rea.

*

Greșelile unui om mare se deosebesc de greșelile unui om de rând prin aceea, că de obicei se pot explica din însușirile lui bune.

*

Soarele are o lumină cu mult prea bogată decât să poată produce „efecte de lumină“... Luna însă cu lumina ei mai săracă are cele mai frumoase „efecte de lumină“...

*

Omul simplu îl recunoști din aceea, că se miră de toate, dar simplitatea i-o recu-

noști și din aceea, că de unele lucruri nu se miră destul...

*

De ce folos e filosofia? De folosul acela, că te învață să vezi că folositorul nu-ți folosește tocmai așa de mult cum îți place să crezi.

*

Există lucruri adânci, cari în lumina artei pot fi înțelese cu mult mai limpede decât în lumina științii. Se spune, că apa unor mări e mai străvezie în lumina lunii decât în lumina soarelui.

*

Cercetările, cari se interesează de particularitățile culturale ale diferitelor popoare, își au farmecul și folosul lor. Deoparte guști în mod critic individualitatea sufletească a altora, de altă parte îți fixezi tu însuți, individualitatea ta — în luptă cu ce e străin de tine sau ți-o îmbogățești asimilând dela alții, ce ți se pare de asimilat.

Creațiunile culturale ale unui geniu, ale unei epoci sau ale unui neam isvoresc, nu totdeauna, dar de multeori, dintr'o concepție adânc trăită despre menirea omului pe pământ, și despre ființa misterioasă a lumii din preajma noastră, — totdeauna însă creațiunile spirituale presupun o anumită *atitudine sufletească* în fața vieții și a lumii. Atitudinea aceasta în fața realității nu trebuie să fie — filosofie: sunt „atitudini“, cari își găsesc expresia cea mai curată, mai sugestivă și mai adecvată într'o formă artistică, altele în haină religioasă și iarăș altele în speculațiunile dialectice ale unei filosofii metafizice. „Atitudinea“ despre care vorbim nu e o părere,

o convingere, o teorie *limpede* despre lucruri, și o reacțiune — în fața lumii — mai mult trăită decât cugetată; o reacțiune spirituală, care plutește între conștient și inconștient — și care tinde să se cristalizeze sau în imagini creatoare de-ale fantaziei artistice, sau în noțiuni abstracte de-ale intelectului meditativ, sau în simboluri mitologice de-ale inimii religioase. Din aceste atitudini sufletești, clare-obscur, în fața lucrurilor, — trebuie să purcedem, sau la ele trebuie să ajungem, dacă vrem să pătrundem ființa intimă culturală a unui popor.

Părerea, ce-o avem despre legătura dintre ramurile culturii, nu corespunde faptelor: îndeobște se crede, că sâmburele creațiunilor dintr'o epocă anumită, fie artistice, fie religioase, științifice sau sociale, — ar fi o concepție filosofică oarecare. Cu aceeași dreptate însă cu care afirmăm, că filosofia unui veac se resfrânge în arta aceluia, putem zice și că arta unui veac se resfrânge în filosofia aceluia; în ultima analiză avem însă de a face cu o „atitudine“ spirituală în fața lucrurilor, care se cristalizează atât în arta cât și în filosofia sau în celelalte produse ale unui timp, fără ca acestea să stea într'olaltă, așa de mult cum se pare, în raport de influință reciprocă directă; legătura e mai mult indirectă, mijlocită prin aceeași „atitudine“, ce le stă deopotrivă la temelie. În toate manifestările sale culturale evul mediu, de exemplu, tradează una și aceeași ținută, în urma căreia fiecare lucru își capătă gradul său într'o ierarhie de valori: descoperim aceeași ierarhie de valori în sistemul dogmatic de noțiuni scolastice, în arta religioasă repre-

zentată mai ales prin monumentele arhitectonice, în știința despre sferele cerești, în simboalele religioase și chiar și în sistemul politic-social al timpului. Concepțiile metafizice, operele de artă, religia unei vremi își împrumută caracterul, ritmul, st.lul, vigoarea, duhul — dela o atitudine spirituală în fața lumii și-a vieții...

Cultura străvechilor Greci își are „atitudinea“ sa. Rodul cel mai minunat al filosofiei lor îl găsim în idealismul lui Plato și în realismul lui Aristotel. Plato nu tratează lucrurile așa cum acestea ni se arată în mod imediat, ci singuraticii indivizi și fenomenele din lumea spațiului și-a timpului le cizelează ca un sculptor, retușându-le deosebirile individuale și scoțându-le în relief însușirile comune. În locul indivizilor el vede *tipuri*. Lumea absolutului e compusă din tipuri ideale. Aristotel are în fond acelaș fel de a vedea: fiecare lucru are în germenul său — ca scop spre care tinde — tipul ideal al său. Acest tip ideal în formă latentă este esența oricărui individ, — fie arbore, fie piatră, fie animal. Numai rezistența materiei brute este pricina, că tipurile metafizice nu se realizează în chip desăvârșit. Atât Plato cât și Aristotel obsearvă la cazurile singuratice numai ce-i *tipic*; — tot ce-i individual e umbră și *scădere*. Grecul pretutindenea în plăsmuirile sale tradează un simț extraordinar pentru idealul tipic: realitatea se descompune pentru el în unități organice cu un echilibru și c'o armonie perfectă de însușiri. Foarte instructivă în privința aceasta e o teorie din fizica antică: în ochii lui Aristotel chiar și peatra ce cade la pământ vrea să realizeze prin

mișcarea ei un — tip. Peatra e într'adevăr „peatră“ numai atunci când se află în centrul pământului, în „locul ei natural“; și peatra — ca o pasere ce-și caută cuibul — se mișcă, fiindcă vrea să ajungă în centrul pământului, fiindcă vrea să fie *peatră tipică*...

Grecul cu genialitatea sa pentru tipuri nu poate înțelege lumea ca „infiniță“, căci orice tip e un întreg mărginit, o unitate organică, — prin urmare și lumea e „Kosmos“, adică un organism mărginit, armonios, bine închiegat, cu raporturi ideale între părțile sale...

Cât privește arta grecească, — și ea își are rădăcinile în aceeași reacțiune în fața realității: individualul e considerat ca disonanță, individualul nu încapă într'un întreg armonios, măsurat și simetric. Plastica antică a rămas din punctul acesta de vedere un ideal până în zilele noastre... Eroii poeziei, dela Homer până la dramaturgi, au totdeauna ceva general, măsurat și retușat în ființa lor. Niciodată nu întâlnești indivizi saturați de însușiri, cari să le aibă numai ei.

Să ne mai gândim apoi și la concepțiile practice ale vieții: toate sistemele vechi de morală urmăresc crearea de *tipuri omenești*. Mentalitatea elenilor ar fi fost incapabilă să cuprindă o morală ca aceasta: fiecare individ să-și aibă propriile legi morale, după cari să-și îndeplinească chemarea sa individuală în societatea omenească. Sistemele de etică fără excepție porneau din presupunerea, că omul are pe pământ o menire tipică și nu individuală.

Geniul grecilor cu darul său de a forma dintr'un material dat un tip ideal — e un

geniu artistic. O atmosferă artistică inspiri din toate creațiunile lor, de orice soi ar fi.

Grecii, prin atitudinea lor față de lume, afirmă, că *lucrurile, așa cum ni le arată simțurile, nu trebuie să existe: numai tipul ideal al fiecărui lucru e vrednic să fie aievea.* Aceeaș, atitudine o au și față de viață: *manifestările individuale ale acesteia le spălăcesc în favorul generalităților cu caracter tipic...*

Cu totul altă „atitudine“ descoperim în produsele culturale ale popoarelor nouă, mai ales germanice. Au trebuit să treacă sute de ani pentruca ținuta lor să se limpezească. Aici inspirăm atmosfera individualismului, — pe cari numai atunci o simțim mai puțin aspră, când influințe străine o înmoaie. — Putem zice, că pentru întâiașdată lucrurile și fenomenele din lume sunt luate și observate cu plăcere așa cum sunt, cum ni se arată nemijlocit ochiului și auzului. Numai purceând din acest punct de vedere, inconștient-pozitivist, a fost dată posibilitatea acelei grandioase opere, care-i știința de astăzi. Cu avânt se scrutează condițiile singuratice între cari se nasc fenomenele: se experimentează cu natura. Omul a devenit curios de toate posibilitățile, ce le ascunde natura în sine. Omul nu mai vede în lume tipuri ideale sau reflexul spălăcit al acelor tipuri, ci: indivizi și cazuri singuratice. Știința formulează aceste fenomene individuale în mod general numai pentruca să aibă un alfabet, prin care să poată ceti tot, ce se cuprinde în fiecare fenomen.

Arta nouă, îndeosebi a popoarelor germanice, e deasemenea o artă a individualismului. Viața se manifestează în ea cu toate

adâncimile și bogățiile ei; aici întâlnim indivizi, cari așa cum sunt, sunt numai odată pe pământ. Un grec s'ar fi revoltat de „barbaria“ fără măsură, fără ritm, fără stil, fără liniște, — din pictura lui Rembrandt sau din drama lui Shakespeare — și n'ar fi ajuns nicicând la o pricepere pentru vitalitatea genială din operele acestora.

Reformațiunea religioasă și frământarea serioasă în problemele de credință a veacurilor din urmă ne dovedesc în mod viu ce rost, ce noimă, ce însemnătate are individualismul pentru timpurile nouă. Autonomia morală și idealul personalității, în care culminează cultura de astăzi, ne strigă pline de înțeles, că nimenea nu vrea să-și corseteze individualitatea, că fiecare vrea să fie el însuș, să-și aibă conștiința sa, chemarea sa, puterea și razimul său. *Atât în lume cât și în viață — lucrurile și indivizii așa cum sunt, cu tot ce zace ascuns în ei, cu toată comoara lor de posibilități latente, sunt vrednici să existe și trebuie să existe...*

Incercări de felul acesta, de-a formula și de-a cuprinde în sinteze largi produsele culturale ale spiritului grecesc, romanic sau germanic, s'au făcut destule, — cu mult mai puține însă asupra culturii indice.

Să cercetăm în cele următoare, care-i atitudinea în fața vieții și-a lumii la Inzi. O putem stabili din câteva exemple, ce le voi alege din cele trei epoci, în care se împarte de obicei istoria cugetării lor.

În epoca străveche a imnelor religioase, cuprinse în Vede, Inzii cred în mai multe zeițăi, cari sunt personificări de-ale puterilor naturale sau morale. Câteva trăsături ale

mitologiei vedice ne destăinuiesc mentalitatea străvechilor Ari. Zeitățile n'au ajuns niciodată la o desărvășită închiegare a individualității lor, — au ceva șters și nehotărit în ființa lor, însușirile nu li-s pe deplin precisate. Zeii n'au individualitate și sunt mai mult niște simboluri vii pentru forțele naturii.

Ceva specific indic este așa numitul „henoteism“. Oamenii roagă și adoră un zeu anumit, dar se roagă așa ca și când numai acel zeu ar exista și ca și când zeul, căruia din întâmplare i-aduc jertfă, ar concentra în sine divinitatea tuturor celorlalți zei... Forma aceasta a religiei a fost considerată de-o trecere dela politeism la monoteism, — dar poate fi interpretată și altfel. Zeii indici nefiind individualități deplin cristalizate ușor își schimbă într'olaltă însușirile și-și imprumută reciproc rolul; fiecare Zeu face bucurios pe actorul celuilalt. Indul cu alte cuvinte nu prea respectează ce e individual și se adâncește cu plăcere în ce e comun pentru toți: *el caută impersonalul și consideră individualul mai mult un simbol întâmplător pentru ce e impersonal...*

Explicarea „henoteismului“ din punct de vedere istoric, ca trecere dela politeism la monoteism, ar fi verosimilă, dacă henoteismul, l-am mai găsi eventual și'n alte părți, unde s'a mai făcut trecerea aceasta. Inzii, după cât știu, sunt însă un caz unic cu henoteismul lor — și deaceea, cred, se explică cu mult mai bine din anumite împrejurări de rasă, ca să zicem așa: vom vedea, că înțelepții de pe marginile Gangesului în cele mai mari creațiuni ale lor dovedesc aceeași atitudine în fața vieții și a lumii, care se

manifestează deja în vechea lor religie : adâncirea mistică-creatoare în ce e impersonal în lucruri — și ca urmare — considerarea puțin respectuoasă a individualului ca simbol pentru ce e impersonal. . . .

Lucrurile își pierd marginile individuale nu ca să se prefacă în ceva tipic ca la Greci, ci ca să se înșire ca un *moment* într'o serie infinită de alte lucruri. Nicări nu întâlnim așa de pozitiv dezvoltat simțul pentru infinit ca în India. Dacă Grecului i-a fost inaccesibilă nemărginirea, dacă pentru noi infinitul e o negațiune, *pentru Inzi infinitul, ca întregire de-a impersonalului, e realitatea cea mai pozitivă.*

Deja în perioada imnelor vedice apare în cugetarea indică ideea unității supreme a tuturor lucrurilor : „mitul creațiunii“ și-un alt cântec cuprind filosofia, că „poetii numesc ceea ce e o unitate — o multiplicitate“. Perioada a doua din istoria filosofiei indice e o luptă și-o sbatere continuă de-a determina mai de aproape „unitatea absolută“ a lucrurilor. În timpul ce trece dela Vede până la Upanishade găsim mai multe mituri despre creațiunea lumii. Într'o vădită congruență organică cu mentalitatea Inzilor stă și priceperea lor artistică : miturile acestea trebuie să le luăm în înțeles simbolic, căci altfel nu înțelegem nimic din provestirile lor fără gust. În vreme ce miturile grecești sunt concretizări artistice de adevăruri, ale Inzilor sunt concretizări simbolice lipsite cu desăvârșire de putere sugestivă estetică : niște combinații monstruoase în stil diform.

Până la Upanishade s'a încercat definirea „unității supreme“ mai ales prin două noțiuni : Brahman și Atman.

Brahman însemnează *rugăciune*, — voința și puterea ce-l ridică pe om către D-zeu. Puterea rugăciunii e încetul cu încetul divinizată și prefăcută în fondul cel din urmă al existenței. Brahman e o forță care se află în fiecare lucru, în fiecare individ, — e printr-urmare ceva *impersonal* și ca atare, după felul indic de-a cugeta, poate fi „absolutul“ ...

Atman însemnează „eul însuș“. Ceeace e comun pentru toți e tocmai „eul însuș“. Rând pe rând Atman, fiind o noțiune care face abstracție de toate diferențele individuale ale ființelor, e conceput ca esență metafizică a realității.

Ideea centrală a Upanishadelor este: *singura realitate e Atman!*

La început se credea, că Atman poate fi obiect al cunoștinței omenești, că e cognoscibil. Cunoștința fenomenelor din lumea spațiului și-a timpului este în fond o *necunoștință*, o lipsă de cunoștință, neștiință. Știință e numai cea despre unitatea fenomenelor, despre Atman. Vedem cât de mult s'a limpezit „atitudinea“ indică: zace oarecum în firea filosofică a acestui popor, să considere individualul ca o negațiune de-a impersonalului: individualul îi este — cum grano salis — *inaccesibil și totodată fără valoare*; un singur pas mai trebuie pentru ca să spună, că cunoașterea individualului e *neștiință* și-apoi și mai hotărît, că e *iluzie* sau „maya“ ...

Mai târziu Atman devine *incognoscibil*, sau cognoscibil numai printr'o *supracunoaștere*, printr'o identificare a subiectului cu obiectul, printr'o contopire supraintelectuală a individului cu el — absolutul ... Aici, putem zice, că culminează metafizica impersonalului.

Atman e caracterizat prin atribute contradictorii, ca să se exprime, că e incognoscibil: Atman este și nu este, — e spațiu și nu e spațiu, căci e mai presus de spațiu, — e timp și nu e timp, căci e mai presus de timp... La Cankara găsim o povestire: Vaškali roagă pe Bahva, să-l învețe despre Atman, zicând: „Învăță-mă, venerabile, despre Atman!“ Dar Bahva tăcu. Când Vaškali îl întrebă a doua sau a treia oară, Bahva răspunse: „Te învăț doar despre Atman, dar tu nu înțelegi. *Atman e tăcere...*“ Nu putem prin niciun cuvânt exprima „impersonalul“ lucrurilor, — despre Atman trebuie să tăcem, — și de aceea se zice printr'o întorsătură așa de caracteristic indică, că Atman e tăcere. Absolutului, fiind incognoscibil, nu-i putem atribui nici-o însușire de-a fenomenelor pe cari le vedem: sau dacă totuși o facem, atunci o facem în chip *symbolic*. Cele mai întrebuintate simboluri sunt: „intelectul“, „eterul“, „viața“...

Dumnezeul impersonal e pretutindenea: în lume și în noi: identitatea între infinitul mare al lumii și infinitul mic din inima noastră se exprimă prin cuvintele: „*tat tvam asi*“: „acela ești tu“... Trebuie într'adevăr să ai geniul mistic-religios al Indului ca să poți cuprinde toate adâncimile acestei înțelepciuni...

Dacă în filosofia indică întâlnim uneori și concepția despre un Dumnezeu personal, — aceasta e mai mult o concesiune făcută simțului comun, decât o manifestare de-a geniului filosofic.

Aceeaș „atitudine“ ce-o descoperim în metafizica Inzilor, o regăsim și în problemele lor practice, de viață...

Existența ca „individ“ e un rău. Ne scăpăm de ea recunoscând, că e — iluzie...

Ce-i libertatea? Nimicirea individualității și contopirea mistică cu ființa impersonală a totului.

Mântuirea omului e o mântuire nu din păcat, ci din viețuirea ca individ...

Faptele — fie bune, fie rele, — se pot săvârși numai cât timp ești o individualitate separată de restul existenței: deaceia nici o faptă, ori cât de bună ar fi, nu te poate mântui. Mântuirea e o revărsare prin cunoștința în „absolut“...

Individul e pentru filosoful indic un ce, ce nu-i iertat să fie: nici din punct de vedere metafizic, nici din punct de vedere practic-moral.

În Upanishade apare credința fundamentală a Inzilor, dogma cea mai sigură pentru toate sistemele lor de filosofie: credința în *Samsara*. Sufletul omenesc se reîncarnează de nenumărate ori pe pământ. Omul moare și revine din nou: metempsihoza. E greu să spui ceva sigur despre geneza acestei credințe. Din partea mea cred, că e un mit, prin care se dă expresie setei nemărginite a individului de-a exista ca individ, — sete, care nu se satură printr'o singură existență ci-i trebuie înfinit de multe... „Individul“ este însă fără valoare, fără drept de-a fi, un rău, — prinurmare cea mai frumoasă dorință ce-o putem avea este scăparea din vecinica reîntoarcere, din repetata viețuire ca ins de sine stătător. *Samsara* e cel mai mare rău, și cel mai minunat bine e mântuirea de sub legea ei.

Toate sistemele de filosofie în perioada a treia din istoria cugetării indice nu vreau să ne dea în ultima analiză altceva decât un mijloc, o cale, o metodă — pentru emanciparea de sub Samsara.

Trecând cu vederea cele mai multe dintre sistemele ortodoxe și eterodoxe, amintim câte ceva numai despre cele mai însemnate: Samkhya, Budhismul, Yoga și Vedanta.

Samkhya: concepția acestui sistem e dualistă. Există două principii: natura și spiritul. Din legătura lor aparentă rezultă toate durerile vieții. De dureri ne scăpăm dacă spiritul ajunge așa departe ca să știe, că el n'are nici-o legătură cu natura și că e cu totul independent de ea... Samkhya e între sistemele mari cel mai realist și totuși n'a fost în stare să tragă ultima consecvență a realismului: să afirme cu hotărîre existența individuală a singuraticelor inconstiențe. În probleme foarte însemnate vorbește ca și când ar exista un singur spirit... și nu nenumărate...

Budhismul: stă într'un nex intim cu Samkhya în forma originară a acestuia. Punctul de plecare e pentru ambele sisteme — durerea. Buddha a fost un geniu moral, metafizică n'a făcut și nici alte teorii filosofice. Când a fost întrebat de starea după moarte n'a voit să răspundă. — Astăzi cele două mari biserici buddhiste sunt de convingere contrară în ce privește Nirvana, — dar Buddha dacă s'ar rentoarce, le-ar combate cu hotărîre teoriile, căci „Nirvana“ pentru el n'a fost o „teorie“ despre existența sau neexistența spiritului după moarte, ci o „experință“ despre o anumită stare sufletească din viața lui proprie.

Buddha și-a nimicuit încetul cu încetul voința de a trăi ca individualitate, și-a omorât pornirile vieții, și-a domolit instinctele și și-a extirpat cu desăvârșire vitalitatea. Liniștea ce-o gustă în starea aceasta e: Nirvana. Intocmai cum Isus, când a predicat „împărăția cerului“ nu s'a gândit la o viață fericită în raiu ci la o comoară internă, minunată din sufletul fiecăruia, așa nici Buddha n'a făcut propagandă pentru niște teorii metafizice, ci pentru un anumit mod de a trăi pe pământ. El voia să-ți nimicesti așa de radical setea de-a vieții ca individ, încât să poți zice: sunt neexistența! O neexistență vie: Nirvana!

Yoga: sistemul acesta îl avem în două forme. În amândouă formele se caracterizează însă prin tendința sa *practică* de a-și ajunge ținta, care e sau revărsarea individului în Atman prin estaz — sau eliberarea ascetică a spiritului de materie. Atât în Samkhya cât și în Yoga găsim „atitudinea“ indică mai mult în duhul și atmosfera sistemelor decât în litera lor.

Idealismul radical al Upanishadelor și-a aflat definiția cea mai consecventă în sistemul Vedanta alui Cankara (veac. 8 d. Chr.), unul dintre cei mai mari metafizicieni ai tuturor vremurilor.

Vedanta e până în zilele noastre cea mai frumoasă floare a culturii dela poalele Himalaiei. Ce-am spus la Upanishade rămâne și despre filosofia lui Cankara. Ceva totuș vreau să spun aici: Unii cercetători stăruie prea mult asupra analogiei unor idei indice cu idei din apus și exagerează această afinitate și asemănare. Dacă căutăm prea mult pe Kant

și mai ales pe Schopenhauer în Vedanta, foarte ușor scăpăm din vedere ce e specific indic. Uităm importanța mare ce-o au pentru ideile filosofice tendințele, din care s'au născut și legătura lor organică cu alte idei. Ideile singuratice *pot* să se asemene, de însemnătate este însă *complexul spiritual* din care se desprind și dela care fiecare își câștigă o anumită nuanță de înțeles, care nu poate fi exprimată decât *numai* prin acel complex, în care ideea își joacă rolul și-și îndeplinește funcțiunea. Teoria, că lumea empirică a fenomenelor individuale e iluzie, „maya“, se naște în India din tendința pozitivă spre — impersonal și infinit. La Kant sau la Schopenhauer numai motivul acesta nu-l găsim între cele, cari i-au silit să spună, că lumea e „apariție“ și „aparență“. În urma complexelor diferite de idei între cari apare aceeași teorie, teoria însăși câștigă un înțeles specific indic sau — schopenhauerian...

Și în sfârșit un cuvânt despre arta indică. Pe când Grecul lucrează cu forme ideale, liniștite, măsurate și simetrice, iar Germanul cu forme mai puțin stilizate, ce-i drept, dar totuși, forme — bogate, cu exagerări și cu lipsuri — așa cum le produce viața organică și creatoare, — Indul în plăsmuirile sale de orice soi e diform; totul ia dimensiuni monstruoase, fantasticul e exagerat până la absurd; arta Indului ar vrea par'că să țină și ea pas cu tendința sa spre — infinit. Epopeele fără de sfârșit, faptele monstruoase în mărime ale eroilor de poezie dovedesc, că Indul înclină *mai curând să distrugă orice formă, decât să creieze forme ideale...*

În India căutăm înzadar idealul perso-

nalității. În privința asta e caracteristic, că în scrierile sancrite filosofii, cari sunt eventual amintiți sunt mulți numai figuri mitice. Nu putem ști care cugetător e autorul unei idei oarecare. Filosofia a crescut încetul cu încetul, — fiecare gânditor nou a adaogat ceva, fără să știm ce. Cei mai mulți poatecă s'au ferit să spună ceva nou și o eventuală originalitate și-o îmbrăcau în haina tradiției. Această ciudată lipsă de conștiință a originalității, această pierdere a singuraticelor spirite într'o operă comună, mare, — ce dovedesc dacă nu, că le-a lipsit idealul personalității creatoare și originale?!...

— — — — —

Am văzut, că multe concepții filosofice nu sunt direct opera logicei speculative, ci rezultatul unei „atitudini” clar-obscură în fața vieții și a lumii. Logica nu e creatoare, — ea este cel mult un mijloc prin care se cristalizează atitudinea spirituală în fața lucrurilor.

Ritmul, pulsul, duhul celor trei culturi mari ale omenirii sunt determinate de trei atitudini diferite:

a) în clasicitatea grecească: individul e considerat de-o umbră a tipului. Numai tipul e îndreptățit să existe;

b) în timpul nostru: individul e real și valoros; individul trebuie să-și devolte toate posibilitățile ce le conține în chip latent;

c) la Inzi: individul e un rău. Idealul: nimicirea individului în impersonal, în infinit — prin cunoștință, estaz, asceză...

Lupta reușește mai ales acelor, cari iubesc mai mult lupta decât succesul.

*

Când urăști pe cineva întreabă-te dacă are vr'un înțeles, când iubești însă pe cineva nu te întreba, dacă are vr'un înțeles...

*

De multeori e o datorință să vedem prezentul în colori mai negre decât e de fapt: pentruca din această vedere să isvorească o luptă mai hotărîtă spre *mai bine*...

*

Timpurile cele mai critice în istorie sunt acelea, cari înțeleg și simt insuficiența idealilor, năzuințelor și simboalelor lor, dar nu sunt în stare să-și creieze altele în schimb...

BCU Cluj / Central University Library Cluj

*

Când trec pe câmp și văd vr'un semănător, cum împrăștie semințele sub brezdele unui ogor, îmi place să-mi închipui, că semănătorul e un schelet: simbolul morții. Imi pare, că icoana aceasta are un înțeles adânc: Moartea seamănă, căci Moartea seceră...

*

Și sentimentele noastre cresc și îmbătrânesc. Azi iubim și urim altfel ființele, lumea, lucrurile decât ieri. Unele sentimente, pe cari le încercăm foarte rar, rămân *copii*, ca să zicem așa, și nu se desvoltă. De ex. *mirarea* noastră, tocmai fiindcă ni se dă așa de rar ocazia să ne mirăm, are ceva așa de proaspăt și de copilăresc în ea. De multeori descopăr în mine sentimente, pe cari nu le-am mai avut decând am fost copil, —

și dacă le privesc mai deaproape observ, că aceste sentimente sunt tot atât de naive, ca și atunci...

*

Atâția pomi, pe cari vânturi năpraznice nu-i pot frânge, se rup sub greutatea propriului lor rod...

*

E o osândă sau e un dar ceresc? Numai o viață avem și și aceea, ca să hrănim cu ea niște dorinți, cari nu se pot, vai, nici odată împlini! Numai o clipă avem, și și aceea, ca să hrănim cu ea niște ideale, pentru împlinirea cărora ar trebui nenumărate vieți....

*

Când năzuinți, cari au încă putere și tinerețe în ele, te părăsesc dintr'odată într'o dimineață, — când doruri și gânduri pline de vlagă te lasă pe neașteptate fără să înțelegi de ce, — să știi atunci, că-i toamnă în sufletul tău, căci *numai toamna cad și frunze verzi de pe ramuri....*

*

Iți iert pesimismul, într'un singur caz nu: când e vorba de viitorul neamului tău, căci a fi pesimist în ce privește viitorul neamului tău, însemnează — a fi trădător de neam...

*

Privesc cum o plantă se'ntinde din întunericul unei pivnițe spre lumină. Fiecare fibră i se îndoaie spre razele de soare. Nu poate trăi fără de lumină și — totuși planta nu simte și nici nu vede lumina. Oare sufle-

tul nostru nu crește și nu se întinde și el spre-o lumină, pe care n'o simțim și n'o vedem?...

*

Aburii ce se ridică dintr'o baltă murdară sunt tot așa de curați ca și aburii ce se înalță din cel mai limpede râu...

*

Pe lume nimic mai neinteresant ca un om fără scăderi....

*

Faptul, că toate viețile de pe pământ se sfârșesc cu moartea, nu dovedește, că moartea e ținta vieții...

*

Că numești pe cineva: pățimaș, nu depinde de mărimea, intensitatea, puterea patimii sale, ci de rolul ce-l are patima sa în echilibrul forțelor sale sufletești. Imi pot închipui foarte bine un om slab copleșit de cea mai spălăcită patimă, de altă parte un om cu suflet adânc și larg, stăpânit de cea mai puternică patimă, fără de a-ți face vr'odată impresia unui pățimaș....

*

O minune: puterea așa de fragedă a mugurului proaspăt învinge și rupe scoarța cea mai tare și mai dură a unui arbor....

*

Se spune, că prin dureri îți oțelești sufletul. Dar prin cari? — Unii prin durerile, ce le sufer ei înșiși, alții prin durerile, ce le pricinuesc altora.

*

Numai *orbit* de patimile ei poți *vedea* ce-i viața....

*

Cine-și face prea multe planuri se lasă de obicei tot așa de mult condus de „moment“ ca și cei cari nu-și fac planuri de loc.

*

Spuma albă, ce curge pe-un râu, ne seduce să credem, că e partea cea mai curată din apa acestuia, dar privind la un zăgaz unde spuma se adună, ne convingem, că e partea cea mai murdară: imaginea aceasta mi trece prin minte totdeauna, când mă gândesc la păturile de sus ale unor popoare...

*

Se pare, că la un anumit soi de oameni se potrivește ce credea Aristotel despre om în general: că creierul are numai funcțiunea de-a răci sângele prea încălzit al corpului.... Acest soi ciudat de oameni — sunt raționaliștii....

*

Sufletul nostru e ca acele fluvii al căror noroiu li se așează în deltă despărțindu-le matca în nenumărate ramuri: tot noroiul, ce-l purtăm în noi ne despică în cele din urmă unitatea și armonia sufletească...

*

Numai operele mijlocii sunt ireproșabile, — cele mari niciodată.

*

Filosofia iederii: „Numai târîndu-te te poți înălța!“

*

Dintre mulții oameni, cari ne sunt niște — sfincși, cel puțin nouăzeci la sută sunt sfincși cu — capul de măgar...

*

Dupăce apune soarele, orice licuriciu crede că *el* îi e — loțiitorul...

*

Numai într'o lume cu un înțeles adânc sau cu un adânc neînțeles e posibil: *tragicul*.

*

Lumea oricum am lua-o e mare și minunată: sau o considerăm ca existând prin sine, sau ca apariția unui ce ascuns în ea, sau ca simbol al unui ce mai presus de ea.

*

Un adevărat creator nu se poate cunoaște pe sine însuși, și eul său îi e totdeauna o surpriză neașteptată și neprevăzută...

*

Un gospodar își vântura grâul de pleavă. În vreme ce grăunțele îi cădeau la picioare, pleava sbura în vânt. Și pleava batjocorea grăunțele ce cădeau: „Ce inerție în voi, ce lipsă de entuziasm! Pe când pe voi, vă atrage și vă leagă pământul, — noi sburăm!”

*

În discuțiile, ce le porți cu un inferior ești adeseori adus în situația, să-i combați părerile cu păreri preste cari tu însuși ai trecut deja de mult, cu păreri, pe cari le-ai avut odată — și anume atunci când te-ai emancipat de sub niște păreri asemănătoare cu ale inferiorului, pe care îl combați.

*

Cei mai aleși dintre oameni se lasă conduși în viață de-un ideal născut din ei înșiși: sunt ca orbii, cari se lasă purtați de mână de copiii lor....

*

Lumea mi se pare totdeauna atât de nouă încât îmi vine să cred, că se produce în fiecare zi din nou din sufletul meu: cum Heraclit credea, că soarele se face în fiecare dimineață din nou din aburii mării...

*

Aceasta e lumea noastră: sânge din sângele nostru. Dacă este o viață — este și-o lume pentru ea. Suntem liberi în crearea lumii noastre — și lumea, cum noi o vedem, ne e libertatea! Inzadar ni se spune de-o lume pentru ea însăși, — căci în fața aceleia n'am avea decât un singur drept: să ne șunem, — și-o singură libertate: să tăcem.

*

Unii sunt sinceri din sinceritate, alții din demnitate...

*

Apropiindu-ne de marginile cunoștinței omenești, iasă tot mai mult la iveală obiceiurile, gesturile și metodele sale — atât bune cât și rele.

*

Nouă zeci și nouă la sută dintre oameni nu iubesc nici minciuna și nici adevărul, ci viața întreagă mint și spun adevărul, după cum e mai *comod*, să facă una sau cealaltă.

*

Nu ești mândru când te gândești, că zeii obicinuiți cu lumina și vecinicia, dacă s'ar

cobori pe pământ n'ar putea suporta greul acestei vieți, în vreme ce tu învingi și nizești spre culmi?...

*

O singură rugăciune am: „Doamne, să nu mă lași niciodată să fiu mulțumit cu mine însumi!“...

*

Ne-am învățat să renunțăm la rezolvirea faimoaselor probleme ultime. Cu toate că nu le putem da răspuns, credem totuș, că problemele acestea sunt mari, sublime, eterne, niște stele fixe pe bolta cugetării omenesti, — și ne închipuim, că nenumărate generații vor mai încerca să desfacă aceste încâlcite noduri gordiane, cu singurul rezultat de a reîncepe iarăș și iarăș aceeaș chinuitoare, tragică și măreață muncă de Sisifus...

Se pare, că filosofia, cu toate că are pretenția să fie un punct de vedere mai înalt în cunoștința omenească — și-a însușit totuș spre discreditarea sa foarte multe din prejudeciile simțului comun, — între altele: de a lua de ban bun orice *problemă* ce i se pune. Mi-aduc aminte de-un nebun, care vedea bancnote în toate hârțile aruncate pe drumuri, — le aduna și se credea bogat...

Dacă aruncăm o privire asupra modului cum lucrează știința, ușor ne convingem că ne muncim cu unele probleme metafizice numai în urma inerției noastre spirituale...

Știința își obține succesele nu prin faptul, că rămâne pe lângă cunoștințele empirice ca singurele adevărate, ci prin aceea, că pe datele curat empirice își clădește *problemele*, — și asta-i cu totul altceva. Aristotel vedea, că

soarele se'nvrătește în jurul pământului, — a crezut apoi, că face un lucru cuminte, dacă rămâne și în teoriile sale astronomice pe lângă „experiență“ și-a zis, că soarele se mișcă de fapt în jurul pământului. Aristarh din Samos (Copernicus al anticității) însă, a avut mai mult instinct științific, — pentru el „experiența“ de mai înainte e o — *problemă* și'n deslegarea ei nu se știe să enunțe niște ipoteze, cari contrazic cu hotărîre „experiența“ — zicând, că pământul rotește, nu soarele... Acelaș lucru îl face și știința zilelor noastre: ea pleacă, ce-i drept, din datele simțurilor, dar îndrăznește să ni le prezinte pe acestea uneori sub un aspect tocmai contrar, decum ni le arată experiența imediată. De ex. la temelia tuturor teoriilor despre natura luminii, dela cea materialistă a lui Newton până la cea electro-magnetică a lui Maxwell, zac senzațiile de lumină și fenomenele observate în legătură cu acestea, — cu toate astea, teoriile despre cari vorbim fără escepție ne spun, că lumina așa cum o vedem noi — este — *iluzie*... Cum se vede, datele culese prin simțuri nu-i iertat să le privim ca „adevăruri absolute“, ci ca „*probleme de rezolvit, de explicat, de lămurit*“: faptele de intuiție au jucat și joacă în știință rolul de — *probleme*...

Acesta e secretul problemelor științifice: își capătă puterea atingând pământul ca Anteu din poveste, — sunt clădite pe temelia sigură a datelor de intuiție și nu esclud prin însăș natura lor un răspuns... S'ar putea, firește, întâmpla, ca în urma mijloacelor, ce ne stau la dispoziție sau poate în lipsa unui savant creator-genial, — să stăm în fața lor neprice-

puți și stângaci ca vițelul la poarta nouă; s'ar putea întâmpla și aceea ca rezolvirea lor să câștige abia cu timpul o tot mai mare aproximație sau ca deslegarea lor să rămână pentru totdeauna o simplă „ipoteză” comodă, folositoare, ingenioasă, dar neverificabilă...

Cu totul de altă natură sunt acei bastarzi născuți din concubinajul nefericit al observațiilor concrete cu tendințele noastre metafizice. Iată o astfel de *problemă-monstru*: „Ce relațiune există între atomii cerebrali și reprezentări sau stările de conștiință, un fel de atomi psihici?” — Presupunând, că vedem în atomi niște ființe reale după matură cugetare răspundem, să zicem, acestea: „atomul privit din intern apare ca stare de conștiință, iar privit din extern — ca punct material“.... Dacă suntem mai modești mărturisim, că problema e foarte grea și nu credem, că mintea omenească va putea-o cândva deslega. Se pare, că la un singur lucru nu ne prea gândim: că *întrebarea* însăș e nesigură, fără consistență internă, rău pusă.... Ne întrebăm după relațiunea dintre spirit și corp, dar nu ne mai gândim la date sigure de intuiție, ci la „atomi fizici și psihici“, — ipoteze pe cale de-a se dărâma și 'n care nu-i iertat să avem încredere dogmatică. Nu mi-e intenția să arăt, că întrebarea de mai înainte se discută într'a-devăr pe-un teren cu totul greșit, ci accentuez numai, că *de multeori când nu dăm de capăt unei probleme, vina poate fi ea însăș....*

Ne trebuie o conștiință vecinic trează, ca să nu ne spargem capul cu fantome, cari există cel mult în imaginația noastră. Aluneci

grozav de ușor pe panta întrebărilor așa zis *mari*, căroră de mai nainte ești osândit să le răspunzi cu un *nonsens*. De obicei *încrederea* dogmatică de care învrednicim diferitele ipoteze este șarpele, care ne seduce. Ne seduce însă și altceva: ipotezele, ce ni le făurim au câteodată proporția unor halucinații; printr'un ciudat proces psihologic ne proiectăm închipuirile în lumea simțurilor și nu mai știm apoi ce este fapt concret și ce este ficțiune intelectuală. Aceasta e regiunea critică a cunoștinței, regiune din care isvoresc cele mai multe iluzii atât în știință cât și în filosofie, — iluzii, pe cari le cultivăm, cum vrăjitorii africani își cultivă strigoii.

Curentele agnostice admit anumite *probleme* mari, pe cari nu suntem în stare să le rezolvim cu mintea noastră; eu cred, că multe din aceste probleme sunt numai niște — **probleme — fantome . . .**

Cine știe? Metafizica e poatecă o femeie, care naște mai mulți copii morți decât vii. Cu toate astea, admitem și speculațiile metafizice, — cu restricțiunea: să avem deplină conștiință despre ceea ce facem. Metafizica este mai mult decât o simplă gimnastică intelectuală: adâncul cel mai tainic al personalității noastre ne îndeamnă să ne-o creiăm. Însă din când în când e bine să alungăm — fetișii vechi! . . .

*

Puterile oculte le-am alungat din natură în ultima analiză dintr'un motiv subiectiv: nu le putem angaja în slujba noastră.

*

În nimic n'a fost omul atât de pretentios, de mândru și de nerușinat ca în părerile

sale despre divinitate: inchizitorii ziceau că Dumnezeu e inchizitor!

*

Și ceva fix produce iluzia progresului. Priviți o spirală ce rotește pe loc, — face impresia, că înaintează: un caz pentru multe altele.

*

Intunerecul nu trebuie să-l luminăm pentru ca să-l putem vedea...

*

Minune! Inchideți o plantă la întuneric și veți vedea ce monstru diform se va produce în urma setii sale de lumină. Oare viața omenească nu produce astfel de monstruozi-tăți în tendința sa după lumina spirituală?...

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Genialitatea creatoare este alungată cu tot mai multă stăruință din ogrorul științii. Știința în loc de a deveni un factor cultural, o forță a vieții interne, — cade tot mai mult în slujba — să cred oare că-i cinstită? — a civilizației...

*

Un lucru îl putem vedea clar și plastic numai dacă are umbre și penumbre: moartea este umbra, care dă plasticitate vieții...

*

Și stelele cad? Nu-i adevărat: nici o stea care cade nu e dintre cele cari strălucesc și s'au văzut vr'odată pe bolta cerească.

*

Intr'o noapte am visat ceva foarte trist și-am plâns în somn, — dar lacrimile ce-mi

curgeau pe obraji m'au trezit... Și mă gândesc acum, că *din atâtea visuri ne trezesc lacrimile ce ele ni le-aduc...*

*

Multe lucruri nu le vedem fiindcă le primim prea din apropiere. Ca să vezi, că pământul e glob rotund, ar trebui să-l privești din depărtări cosmice. Unele lucruri le vede geniul nu fiindcă ar vedea eventual mai bine decât alții, ci fiindcă știe de unde să privească: el se deosebește de ceilalți oameni prin instinctul perspectivei....

*

Cei cari s'au ocupat cu istoria problemelor, ce și le-a pus mintea omenească, au putut observa, că „misteriosul“, „enigmaticul“ ce-l înlăturăm dintr'o întrebare, dintr'un lucru, — apare în altă parte. Cu cât lămurim printr'un fenomen ori printr'o lege mai multe enigme, cu atât devin ele înșile mai enigmatice: aș vorbi în privința aceasta foarte bucuros de-un „*principiu al conservării enigmatelor*“...

*

Dumnezeule, fiii tăi cei mai aleși nu trăiesc în lumea zidită de tine, ci'n lumea creiată de ei înșiși. Le-o ierți? — Da, știu, că le-o ierți, — și Te bucuri chiar de îndrăzneala copiilor tăi mari și buni și visători...

*

Viața mă interesează numai în manifestările ei desinteresate.

*

Edoniștii sunt „rumegătoarele omenirii“: bătrânețea și-o petrec cu aceea că-și răgăie

și-și rumegă încă odată plăcerile, ce le-au înghițit în tinerețe, — toate amintirile lor — „mari“...

*

Un om, care trăiește în adâncimile cele mai bogate ale vieții, face lumii adesea impresia că s'a înstrăinat de viață...

*

Când vezi sufletul curat și nevinovat al unui copil, îți vine par'că să zici, că orice mamă e o „născătoare de D-zeu“...

*

Nădejtile ni le lăsăm să sboare din noi, cum Noe și-a slobozit paserile din corabie: negăsind însă nicăiri în largul pustiu un adăpost, ele se întorc înapoi — *în noi*, căci noi le suntem unicul sprijin.

*

Timpul, când sufletul omenesc are mai multă lipsă de împrejurări favorabile înafară și de liniște înlăuntru, timpul său cel mai critic e, când se retrage și se'nchide în sine însuș pentruca să treacă prin mari schimbări: omida niciodată nu moare așa ușor ca tocmai când — în crisalidă — e să-i crească aripi...

*

Nu e bine să tindem prea mult a ne cunoaște pe noi înșine, căci încetul cu încetul ne identificăm oarecum cu o *parte* din noi, adecă cu fracțiunea aceea a eului nostru, pe care o cunoaștem, — pierdem din bogăție, din spontaneitate, din forță creatoare și deve-

nim mai mult ori mai puțin mecanisme cu rutină, cari nu mai au nimic nou de spus...

*

Un om, care se lasă condus în toate numai de logică nu trebuie să aibă într'adevăr și-o logică extraordinară. Spirite cu mult mai logice se lasă eventual conduse de instincte și simțeminte, căci logica pentru ele e cel mult un mijloc, dar nu un principiu de viață...

*

Poezie poți scoate, poți stoarce din orice material. Cu toate astea nu cunosc un singur poet mare, să nu sufere de prejudiciul, că poezie poți făuri numai dintr'un anumit soi de material.

*

Dacă în unele locuri răsare soarele mai curând, nu însemnează ca acolo durează ziua mai mult decât în alte părți...

*

Florile de acelaș soi înfloresc multe de odată pe câmp: ca astăzi nu e niciuna și dimineța câmpul e plin. Așa-s și florile sufletului: nu prea înfloresc singuratice, ci multe de odată....

*

Câteodată atmosfera e așa de secetoasă încât nici nourii, cari sunt de fapt și cari s'ar putea descărca, nu-și mai slobod ploaia: ceva asemănător se'ntâmplă cu seceta culturală în diferite epoci....

*

Mormolocii nu-și pierd coada prin aceea, că li se rupe, ci corpul lor însuș o asimilează

și-și face alte organe din ea. Metschnikow numește procesul acesta: istoliză. Astfel de procese istolitice găsim și-n cadrul sufletului: foarte mult material sufletesc, care la aparență se pierde, în realitate îl prefacem în altceva ce e mai necesar și mai potrivit cu stadiul la care am ajuns în dezvoltarea noastră spirituală...

*

Toate faptele mari ale omenirii au purces dintr'o convingere fictivă despre lume și nici-odată din realitatea așa cum ne e dată în mod imediat. Realitatea n'a fost în stare nici-odată să miște timpuri și neamuri întregi, — dar o — ficțiune — da!...

*

O operă de artă, care vrea să atingă maximum de frumusețe și-n amănunte — pierde în frumusețe ca întreg. Căci frumusețile de amănunt, având ceva anarhic în ele, tind să devină independente și răsvrătirea atomilor de frumusețe discompun unitatea organică a întregului.

*

Probabil ne naștem fiecare cu un anumit capital de putere sufletească, ce-o numim *libertate*. Fiecare își plasează în altceva acest capital. Puțini au atâta instinct să ghicească — unde-i surăde un câștig. Cei mai mulți s'aleg cu *falimentul*, — și durere, acesta-i singurul faliment, pe care nu-l prea observăm: falimentul libertății noastre.

*

Există oameni, pe cari nu îndrăznești să-i ataci, fiindcă se ascund în murdăria lor proprie — ca sepia.

*

Cei mai mulți își sunt atât de străini, încât ar trebui să vorbească în persoana a treia despre ei înșiși, — cam așa cum vorbesc copiii...

*

Soartea e o prăpastie, în care cădem numai dacă privim prea mult în ea.

*

Cu greutatea trecutului ne-am obiciunit ca și cu greutatea atmosferei: nici n'am putea exista fără de ea...

*

Mă muncesc de mult timp întrebări ca acestea: dacă „rassa“ e un factor incontestabil în crearea unei culturi oarecare, ce influință are corcirea rasselor asupra culturii, ce însemnătate are corcirea pentru însușirile rasselor, cari se amestecă, — e dezastruoasă, e favorabilă?... și altele... Întrebări, cari pretind sinteze largi de fapte, ce zac în domenii cu totul diferite ale cunoștinței omenești. Pentruca să înțelegem unele fenomene culturale, trebuie să mergem uneori până în — biologie — și să-i urmărim experimentele!

În biologie tocmai referitor la întrebările acestea câștigă tot mai multă trecere descoperirile mult timp ignorate, ce le-a făcut Mendel și școala sa. Mendel a făcut experimente asupra moștenirii însușirilor la plante și la animale din generație în generație, și și-a formulat descoperirile în chip aproape matematic. A fecundat de ex. două flori de aceeaș specie, una de culoare roșe, cealaltă albă. În generația nouă dintai a putut stabili următorul rezultat: florile fără excepție au fost — nici roșii, nici albe, — ci trandafirii.

A făcut apoi o nouă împreunare între indivizi din generația aceasta. În a doua generație a ajuns la un ciudat raport numeric: tot la patru indivizi — doi trandafirii, unul alb și unul roșu. Continuându-și cercetările a descoperit, că fecundând o floare roșe cu alta roșe din generația a doua — toate florile, ce se nasc în generațiile următoare își păstrează culoarea roșe; împreunând o floare albă cu alta albă — acestea rămân și'n generațiile de mai târziu albe; fecundând însă una trandafirică cu alta trandafirică obținem în generația proximă din nou raportul numeric cunoscut: tot la patru — două trandafirii, una roșe și una albă, ș. a. m. d. Mendel a făcut experimente și cu mai multe însușiri și totdeauna a constatat un anumit raport matematic, care e cu atât mai complicat cu cât avem de-a face cu mai multe însușiri aduse în situația să se mostenească. Descoperirile lui Mendel au fost cu totul nouă și neprevăzute de știința de până aci. Știința era de părerea, că însușirile, cari se amestecă prin încrucișare, se corcesc, se spălăcesc, și pierd în tărie și vitalitate... Mendel însă în mod experimental a dovedit, că *însușirile prin încrucișare se amestecă, ce-i drept, dar nu pentru totdeauna, căci ele reapar în ființa lor curată și izolată iarăși...*

Dacă omul nu face excepție în natură atunci ceva asemănător se'ntâmplă și la neamurile omenesti. Popoare întregi s'au născut prin încrucișare de rase: însușirile singuraticilor indivizi vor fi deci în cea mai mare parte un amestec mijlociu al însușirilor raselor, din cari se derivă neamul respectiv, — vor exista însă în sânul aceluiași popor și astfel

de indivizi, cari reprezintă în mare măsură însușirile necorcite ale unei singure rase din care s'au născut strămoșii lor. Vechile însușiri reapar. Vechile rase, din care s'a născut un popor, zac în el în mod latent, ca să zicem așa, și pot deveni oricând actuale...

Atâtea conflicte sociale și curente culturale, cari purced din anumite personalități mari, își au între altele — poatecă și această bază... biologică.

Diferențele dintre niște neamuri, cari se încrucișază, se *nivelează* — pentruca să *reapară* eventual și *mai aspre* în singuratici oameni, cari dau apoi o nouă orientare unei societăți sau poate unei epoci întregi.

Gândurile îmi zboară mai departe.

Oare Voltaire, acest Gal curat după întreg felul său de a fi, spiritual, satiric, destul de superficial, ușor, îndemănat, — născut în sânul poporului francez, care-i format din elemente etnice așa de diferite, — nu e un caz pentru cele spuse?... Și nu găsim oare și la alte popoare apariții analoage?... Poatecă...

*

Când o idee o prefacem în Moloh-ul, căruia îi jertfim toate celelalte idei, să știm, că facem metafizică...

*

Unele teorii și ipoteze seamănă cu acele invenții tehnice, de cari ne folosim foarte bine, dar pe cari nu le înțelegem pe deplin.

*

Numai faptele de tot mici și de tot mari nu atârnă de voința noastră.

*

O idee poate fi mare fără ca să fie și adevărată.

*

Cel dintâi lucru ce-l face un curent nou ce luptă împotriva tradiției — este, că-și creiază o tradiție.

*

Arhiva din care istoricul scoate *mai* mult pentru trecut este prezentul.

*

Poți iubi așa de mult viața încât să-ți devină insuportabilă.

*

„Eul“ se mișcă în octave: e vecinic altul și totuș acelaș ton...

*

La o (desăvârșită liniște și mulțumire sufletească ajunge de obicei numai mediocritatea, care se divinizează pe sine însăși.

*

Soarele nu-și ascunde petele cu minciuni ci cu un prisos de lumină...

*

Urăști viața? Nu cred. Viața e ca o femeie, pe care o iubești și care te înșeală. Toată ura ce ți-o îndrepti împotriva ei — în fond e tot dragoste. Oare ai urî pe femeia care te-a înșelat, dacă n'ai mai iubi-o încă?...

*

Nu ți-este frică, fiindcă gânduri sinistre îți trec prin cap, ci gânduri sinistre îți trec prin cap fiindcă ești fricos...

*

Cuvintele biblice, că Dumnezeu a făcut pe om după chipul și asemănarea sa, nu însemnează că Dumnezeu e un om în cer, ci însemnează că omul e un Dumnezeu pe pământ...

*

Numai pentru omul de geniu e o fericire, atât pentru el, cât și pentru alții, să moară la timp...

*

Numai cu ceva ne putem sătura duhul: cu avânturi, cu vreri, cu nizuinți, cari nu se pot sătura niciodată...

*

O faptă rea totdeauna trage după sine mai multe fapte rele, dar o faptă bună nu trage după sine mai multe fapte bune.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Societatea care se plânge de paraziții ei, se osândește întrucâtva și pe sine însăși: paraziții se încuibă numai unde e murdărie — fizică sau — — morală...

*

Metafizica tinde să se razime de obicei pe *cugetare*, se ntemeiază de cele mai de multe ori pe *sentiment*, și-ar trebui să se întemeieze mai mult pe convingerile noastre *morale*, în înțelesul larg al acestui cuvânt...

*

Duhul istoriei *tulbură* vremurile pentru ca să se însănătoșeze sufletele oamenilor, — cum îngerul Domnului tulbura apa lacului Vitezda, ca să se vindece bolnavii adunați pe țarm...

*

Chiar și infinitul ce-l vezi în jurul tău îți va fi prea strimt atâta timp, cât nu ești tu însuși o lume aparte...

*

Auzi de multeori zicându-se despre ceva, că nu e destul de „omenesc“... Oare ce e *mai* omenesc? Ceeace au toți oamenii sau ceeace au numai unii, din când în când, și anume — aleșii omenirii?

*

Un bătrân îmi povestea: „Unele femei sunt *mai* frumoase, când sufăr, — altele în clipele când se lasă stăpânite de-o patimă, și iarăș altele, când sunt luminate de-o bucurie... Mă frământă un gând ciudat: îmi pare că o femeie e făcută *anume* pentru simțământul în care e *mai* frumoasă. Dacă e *mai* frumoasă în momente de suferință, îmi pare, că natura a creat-o *anume* pentru durere. Eu văd în frumsețea femeii — soartea ei“...

*

Sunt proști, cari dupăce îți spun o prostie pe care le-o combați, au obrăznicia să-ți răspundă: „In sfârșit după cum o iai, — e o chestie de *vederi*“...

*

Pământul e rotund: dacă mergi tot înainte o să ajungi odată iarăș acolo de unde ai plecat. Cu cât te depărtezi, cu atât te apropii de punctul de plecare. Așa-i și în filosofie: pornești din niște afirmațiuni largi și mari — și mergi tot înainte: tot mergi și în cele din urmă te trezești iarăș, în locul de unde ai plecat...

*

Am îndrăzneala să spun, că în filosofie și în științele pozitive rolul principal l-a avut ca și în artă — *puterea creatoare* a omului, — nu experiența și nici logica, cari fără de puterea creatoare n'ar plăti nimic...

*

Numai în artă sunt lucruri pe cari le exprimi mai bine așa că nu le exprimi deloc...

*

În jurul oamenilor mari în puteri și mari în egoism găsim adesea o specie de oameni, pe cari nu admirația sau entuziasmul îi apropie de cei tari, ci plăcerea de-a fi mijloace în mâna acelor. Credeți-mă: există — sclavi din fire. Aristotel a spus-o undeva.

*

Există oameni a căror energie sufletească se împarte în mod armonios asupra tuturor însușirilor lor, — oameni, cari totdeauna se bucură de-un echilibru sufletesc. Dar sunt și de aceia, cari se aruncă periodic și succesiv asupra unei singure laturi a lor cu toată forța de care dispun, lăsându-și celelalte laturi într'o stare latentă. Din laturea asupra căreia se aruncă scot cu energie ultima consecvență, încât oamenii aceștia apar ca și când laturea aceasta le-ar fi substanța și ființa...

*

Cunoașteți fenomenul ipnozei negative. Unui ipnotizat îi poți sugera de ex. ideia, că odaia în care se află n'are ușă. O crede și nu mai vede decât — ziduri... Ipnoza negativă e un fenomen social cu mult mai general și mai primejdios decât alte ipnoze. N'ai decât să întrebi pe fiecare ce vede în lumea

aceasta. Să nu te miri, că nu vede „ușa odăii“. Negrul vede numai spirite rău voitoare, — matematicul — o mișcare neastâmpărată de puncte geometrice, — fizicianul electroni!... — Cazurile acestea sunt cele mai nobile. Vă aduceți însă desigur aminte și de filosofia porcului, care nu vede decât „lături“...

*

Din necunoașterea rostului ce-l are existența isvoresc două atitudini sufletești în fața ei: scepticism și satiră, sau — misticism și venerație!...

*

Unii își analizează cu atâta stăruință slăbiciunile, încât ajung să le dea alt nume...

*

Sunt mulți orbi, dar câți dintre ei au orbit de lumină?...

*

Nu-ți îmbogățești sufletul cu adevăruri mărunte: cine și-ar face avere adunând praful de aur împrăștiat pe pământ?...

*

Metafizica, ce-o doresc, nu are un obiect extern spre care se îndreaptă, ci numai un impuls intern din care se naște...

*

Stăm sub influința subconștientului din noi ca un ipnotizat sub influința unei sugestii: pentru faptele noastre, cari isvoresc din adânci necesități inconștiente, născocim niște motive libere, fantastice, absurde și imposibile, în-

tocmai ca un ipnotizat pentru faptele ce i se provoacă prin sugestiune.

*

Sunt adevăruri așa de puțin bățătoare la ochi încât *descoperirea* lor e aproape o *creațiune*...

*

Lumea, adecă tot ce există, nu vreau s'o înțeleg din mine, nici pe mine din lume, — ci atât lumea cât și pe mine din idealul spre care tind...

*

Intre oamenii de tot decăzuți întâlnești foarte des de aceia, cari te uimesc cu sinceritatea lor: să nu le iai însă în nume bun sinceritatea, fiindcă e în strânsă legătură cu convingerea, că pentru ei nu mai este scăpare din starea în care au căzut.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În clasică comparație a vieții cu o corabie pe mare s'a trecut cu vederea tocmai partea cea mai subtilă: o corabie învinge mai ușor valurile mării dacă poartă o greutate, — așa și viața: greutatea ce le purtăm ne face mai ușor drumul și mai sigură lupta împotriva valurilor întâmplării...

*

Când ești pe pământ poți după voie să stai pe loc sau să înaintezi, când *sbori* însă, nu poți decât să *înaintezi*...

*

De copii ar trebui să se infiltreze în noi religia pentru câțiva aleși: de ce să nu avem un sentiment religios și față de — oameni?...

*

Dacă stai pe loc cu bicicleta — te răstorni, — *drept* poți sta numai dacă te miști cu vehemență înainte: în viață pățim același lucru.

*

Când facem un bine cuiva dintr'o pornire într'adevăr adâncă și curată nu numai că nu așteptăm recunoștință, dar ne vine par'că să mulțumim noi aceluia, că ne-a primit cu bucurie darul și binele.

*

Cel dintâi capitol din crădeul meu este, că săvârșesti o crimă împotriva culturii, dacă te împodobesti cu ea din lux și nu o asimilezi din necesitate organică.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Sunt oameni fără caracter în fapte mărunte, dar de-un caracter eroic, când e vorba de fapte mari.

*

Ca gânditor disconsiderat de contemporani, e deosebire să fii recunoscut de *cugetarea* de mai târziu sau numai de *istoria* de mai târziu.

*

Înainte de a începe lupta pe toate fronturile împotriva intelectualismului, ar trebui să ne dăm seama, că însăși viața de astăzi, individuală și socială, mecanizată cum e, ne îndepărtează de adevărata viață aruncându-ne în imensul gol al intelectualismului rigid și sec.

*

Putem reînoi cu desăvârşire temeliala unei case, fără să modificăm cât de puţin însuş zidirea.

*

Viaţa-i iraţională — dar poatecă tocmai de aceea — divină!

*

Scolasticii nu s'au sfiit să-şi pună întrebarea, câte spirite încap pe vârful unui ac — şi să discute zile de-a rândul, care dintre draci a căzut mai întâi din cer. Cu acelaş patos filosofic, dar mai puţin versaţi în dialectică discutăm, şi astăzi teze tot atât de absurde: o, când ne-om trezi din strălucitele noastre probleme-fantome?!

*

Filosofia nu-i o cocotă, care se aruncă în braţele oricui, ca să-i dea o fericire ieftină.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Deoarece ideile preconceptuate ni le destilăm prin filtrul experienţii, — cu timpul filtrul însuş se umple de otrăvuri şi microbi...

*

În istorie puterile irezistibile lucrează în ascuns ca vulcanii de pe fundul mării...

*

Isus: fariseii l-au răstignit numai odată, dar creştinii de nenumărate ori.

*

Facem „criticism“ deoparte ca să ţinem în frâu strâns ştiinţa, de altă parte pentruca să dăm frâu liber vieţii şi personalităţii create toare...

*

Dacă vrei să ajungi la fericire atunci — pune-ți orice ca țintă, numai un singur lucru nu: fericirea.

*

Obrăznicia ne displace numai când dovedește numai obrăznicie și nu și îndrăzneală...

*

Dela viață să nu aștepti nimic, — dimpotrivă tu trebuie să-i dai totul. Numai așa vei fi scutit de deziluzii și te poți bucura de tine, de lupta, de independența și de puterea ta creatoare.

*

Un mit:

Preumblându-mă printr'un codru plin de viață, zării lângă un isvor niște fauni și satiri întinși în iarbă. Răzimați pe coate s'au adunat în jurul unuia care cetia „Symposion“-ul lui Plato. Niște nimfe ascultau curioase ascunse în umbră — iar fluidul vecinic al vieții și-al iubirii curgea în crengi, în muguri, în flori — îmbelșugat și cald...

* *

Nu înțeleg de ce se tem oamenii așa de mult de moarte. Moartea când le pășește pragul îi găsește doar pe cei mai mulți — morți deja de mult timp și nu are ce să le mai ia...

* *

Totdeauna răsună în preajma noastră o muzică, care ne vrăjește gândurile, ne subjugă inimile și ne șilește să ne potrivim pasul după tactul ei. O muzică, ce ne îmbată și ne sugerează ritmul unui joc sălbatic sau al unui marș funebru, ritmul unei romanțe visătoare sau al unui imn războinic. Muzica aceea e: spiritul timpului.

*

Sunt scrutători paradoxali pentru cari *e o* problemă tocmai ce pare mai firesc decât *ori-*șice, și sunt scrutători firești pentru cari *e o* problemă ce e paradoxal.

*

Durerea și fericirea ni le închipuim între anumite împrejurări totdeauna mai mari decât sunt de fapt, dacă aceste împrejurări se realizează.

*

Moniștii cu conștiința liniștită dau științii proporțiile unei concepții vaste despre lume, cu toate că haina și gesturile largi ale filosofiei n'o prind deloc. Știința poate fi tare numai dacă are margini. Monismul spălăcește caracterul științii prin aceea, că vrea să fie știință, filosofie și religie în acelaș timp. — *A diviniză știința însemnează a o perverti...*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

*

Unele idei sunt atât de intim și de organic legate de spiritul nostru încât oridecâteori le-am nimici, ele cresc din nou ca ochii estirpați ai unui triton.

*

Orice colț sufletesc din noi are atâta rezonanță pentru tot ce se petrece în noi, încât de multe ori mi se pare, că fiecare idee singularică are o inimă care bate pentru ceva — și fiecare simțământ un cap care cugetă.

*

Spirite neliniștite și foarte impulsive fac adesea impresia unei solidități, unei liniști și stăpâniri de sine uimitoare: fântâni sântoare, cari privite mai de departe apar ca niște colonne solide de marmoră.

*

Cum pretindem dela voința din care isvorăsc faptele un caracter, așa pretindem și dela inteligența din care — isvorăsc gândurile — un *caracter*. Uneori întâlnim spirite foarte inteligente dar fără caracter intelectual.

*

Oamenii urmăresc niște ideale atât de absurde și de josnice, încât de multe ori trebuie să recunoști, că ei sunt cu mult mai buni și mai vrednici decât idealul lor.

*

Marele popor rusesc, când a făcut mai întâi cunoștință cu cultura bogată și nouă a apusului, a stat pe gânduri s'o primească sau s'o respingă. Sufletul hotărît al acestui popor, care deoparte ținea cu tărie la caracterul și la ființa sa, de altă parte avea înțelegerea critică pentru idei nouă și tineretea să se entuziasmeze de niște ideale, ce veneau din străini, — a făcut această problemă foarte grea. Lupte înverșunate sau încins în jurul întrebării, dacă e bine să primească cultura apusului sau nu. Unii stăruiau pe lângă tradiție, alții voiau revoluția, unii se luptau pentru ființa curată și mistică a slavismului, alții îmbătați de ideea progresului cereau cu fanatism raționalismul din Europa. O învoire mai înceată și mai restrânsă doreau moderații, în vreme ce în cei mai înțelegători, poate, și'n cei mai creatori se înfiripa o reformă din însăș firea slavului fără de-a lua prea mult în considerație cultura europeană. Problema revoluției, nu numai a celei politice, ci și a celei culturale, a fost în cea din urmă sută de ani problema cea mai însemnată, de care au fost preocupați Rușii: întreaga lor filosofie

istorică, socială, religioasă, e străbătută și pătrunsă de-aceasta frământare, — iar marea lor literatură frumoasă își capătă vraja dela eroii ei, dela acele suflete pacinice ori revolute, mistuite pe rugul intereselor spirituale. In legătură cu problema revoluției s'au trezit forțele creatoare în sânul larg al poporului și personalități mari după personalități mari apăreau, ca să dăruiască lumii acea cultură specific rusească, acel duh unic în felul său, a cărui expresie genială o găsim în Dostoievski și Tolstoi. Aici avem o pildă unde poate ajunge un neam ai cărui fii se lasă adânc sbuciumați de întrebări, cari au importanță pentru tot ce spiritul omenesc e în stare să producă: pentru sentimentele religioase și vederile metafizice ca și pentru plăsmuirile artistice și principiile morale ale omenirii. Opera unui Dostoievski a fost posibilă numai pe lângă o concepție vastă despre viață și lume. Nu-mi pot închipui o mare personalitate creatoare — lipsită de lumina centrală a unei concepții despre existență, care să-i stăpânească orice gest de gândire și orice colț al sufletului.

Neamul românesc a primit cultura apusului aproape nepăsător. Să ținem însă minte: cât timp considerăm interesele mai înalte spirituale un lux, și nu o necesitate, nu putem nădăjdui să ne ridicăm cândva la acel nivel cultural, la care alții s'au ridicat.

Nu, în felul cum am dus-o, n'o mai putem duce. Nu vorbesc despre masele mari ale poporului, asta-i datorința ministrului de instrucție și culte, — ci despre „aleșii“ poporului.

De-o filosofie la noi încă nu putem vorbi, căci eclecticismul celor eătorva cugetători nu poate avea pretenția să fie mai mult decât o imitație spălăcită după modele străine. Sperăm totuș, că n'am moștenit în privința aceasta faimoasa lipsă de pricepere a Romanilor.

În ce privește religia — ce-avem? Un popor, care stă cu sfințenie în slujba unui fetișism barbar, o mână de învățați stăpâniți de-un dogmatism sec și sterp — și-o grămadă de servitori ai altarului formalști și materialști. Un astfel de mediu în loc de-a ne cultiva sentimentele religioase, ni le pervertesc. — Mai dureros este însă, că intelectualii și literatura noastră au uitat preste tot, că în lume e posibilă și-o religie, o religie vie și curată, a duhului și-a libertății, — emancipată de sub toate obiceiurile și gesturile de vrăjitorie ocultă, ce ni le-au lăsat moștenire strămoșii dinainte de diluviu.

Mai bine ceva stăm cu arta, dar și — aici cât mai este de făcut. Artiștii, poeții, scriitorii nostri — vorbim în general și esceptiile nu schimbă mult în această impresie — s'au izolat cu ziduri chinezești de probleme străine de cercul lor îngust. Puterea creatoare și conștiința critică degenerază încetul cu încetul în formalism estetic. E nespus de dureros, să constați în atâtăa părți o uimitoare lipsă de conținut, de forță, de invenție și de concepții. Fără de-o adâncire stăruitoare în mișcările și frământările sociale ale timpului, fără de-o pătrundere în tănuitele instincte ale neamului, fără de făurirea unor vederi largi despre viață și natură, fără de cunoașterea altor culturi din vremea noastră și vre-

muri trecute, față de cari să ne afirmăm și să ne cristalizăm propriul spirit etnic-cultural, — cum își închipuiesc artiștii noștri să dea lumii o operă de artă, în care să se concretizeze toate pornirile conștiente și inconștiente ale unui om? — Operele de artă pe cari le așteptăm, vrem să fie expresia unor personalități, cari își au conștiința cristalizată într'o hotărîtă concepție despre ființa și rostul existenței, personalități bogate în viață lăuntrică, în întrebări, în îndoieli, în avânturi și gânduri. Suntem sătui de-acele pseudo-creațiuni, perfecte în partea lor tehnică, făcute de dragul unui succes momentan de artiști-meșteșugari!

Apoi știința.

Tipul matematic-naturalist, întrucât e prezentat la noi, suferă de-aceleași defecte, *de cari suferă astăzi la toate popoarele*. Suntem cei dintâi, cari recunoaștem valoarea științei, dar conștienți de chiemarea ei adevărată trebuie să-i reducem ceva din pretenții. În felul cum e cultivată astăzi pretutindeni, știința devine o primejdie atât pentru ea, cât și pentru celelalte ramuri culturale. Interesul ipertrofiat pentru date, pentru adunarea de fapte, pentru experimentare fără margini, pentru îngrămădire de material, e caracteristica științei exacte și naturale a timpului de azi; și tocmai aici zace pericolul ce se îndreaptă împotriva ei însăși. *Muncii i se dă mai multă însemnătate decât genialității creatoare*. Materialul imens al științei nu stă deloc în raport cu numărul *ideilor*, cari să organizeze și să sintetizeze experiența nemărginită de fapte, ce-o avem. Ne vine par'că să strigăm: mai puține date, mai multe creațiuni,

idei! Dacă voim, ca știința să devină într-adevăr un factor *cultural*, atunci numai drumul acesta îl poate apuca: drumul creațiunilor. Știința în epoca cuceririlor sale clasice a simțit instinctiv lucrul acesta; dacă am arunca o privire adâncă în rostul și menirea culturii în general, l'am înțelege și noi. — Primejdia, cu care știința amenință celelalte ramuri culturale, e aceasta: cugetarea naturalistă tinde să înlocuiască toate celelalte metode de cunoștință, astfel „mecanismul atomist“ dintr'un rezultat provizorie al cugetării și dintr'un aspect parțial al lucrurilor e prefăcut în dogmă metafizică. Ca urmare se pierde simțul pentru bogăția fenomenelor naturale, pentru caracterul organic al vieții de o parte, de alta pentru valorile culturale ale religiei, moralei, artei, — iar omul vrând-nevrând se'ngloadă în trivialitățile „monismului“... O critică conștientă trebuie să pună deci științii limitele, cari i se cuvin.

Tipul istoric e la înălțime. Câțiva istorici ai noștri și-au adâncit așa de mult problemele încât și-au format și vederi filosofice.

Alții însă, atribuind o însemnătate metafizică întâmplărilor singuraticе, s'afundă în cercetări de amănunt fără noimă. Mai suferim apoi și de-o venerație exagerată, romantică-bolnăvicioasă, pentru tradiții. *Tradiția are într'adevăr un rost numai dacă devine un factor creator, altfel e o cârjă pentru atâtea și-atâtea slăbiciuni ale unui neam.*

Călcăiul ahileic al culturii românești e lipsa de concepții. „*Aristocrația*“ noastră „*cu duhul*“ mai are multe de făcut și-i trebuie o nouă orientare culturală, ca să devină „o aristocrație“ —: mai mult echilibru între ra-

murile de cultură, mai puțină unilateralitate; mai multă personalitate, mai puțin meșteșug tehnic; mai mult conținut, mai puțină formă; mai multe *vederi*, mai *putine* amănunte; mai multă spontaneitate creatoare — și dacă sunt bine înțeles — mai puțină tradiție...

*

Știința mai nouă a descoperit că există și „*cristale fluide*“: așa trebuie să fie și spiritul nostru: să se cristalizeze, dar să nu se prefacă în ceva de tot rigid, ci să-și păstreze întrucâtva mobilitatea...

*

Vârtejurile vieții sociale seamănă cu vârtorile de apă: sunt primejdioase nu fiindcă te învârt pe loc, ci fiindcă te trag la fund până în nămol și te îneacă...

BCU Cluj / Central University Library Cluj

*

Adevăruri mari cresc numai dintr'un pământ, din care cresc și rătăcirii mari. Cine n'are îndrăzneala să „greșească“ nu va descoperi niciodată adevăruri mari.

*

Dacă te depărtezi de realitate nu-i mirare că o idealizezi: dacă te-ai depărta de pământ l-ai vedea strălucind între stelele cerului...

*

Foarte multe sofisme nu se nasc din lipsă de logică, ci din *prea multă* logică — ca să zicem așa —: anume atunci, când operăm cu mai multă logică, cu mai multă analiză, cu mai multe subtilități metodice, decât pre-

tinde simplitatea elementară a obiectului pe care-l cercetăm, — când chieluim mai multă forță decât pretinde problema...

* *

Eu cred, că adevărurile mari sunt așa de aproape și de imediate, încât numai de aceea nu le găsim, fiindcă le căutăm. Ar trebui numai să ne deschidem ochii și să privim: dar aceasta e foarte greu...

*

Teologii spun, că la Dumnezeu orice idee e totodată și faptă, creațiune. Noi oamenii fiind făcuți după chipul și asemănarea Lui, sămănăm prinurmare cu El mai tare prin acele idei, cari sunt totodată, dacă nu faptă, cel puțin un *început de faptă*, prin „ideile-forțe“...

*

Profetul Caj *venit și-a cerzis Lib*, „Omule, privește-ți trupul, trupul slab și chinuit! Nu-ți pare trupul tău — o cruce — pe care sângerează un răstignit?... Și răstignitul — o inimă bătută 'n cuie“ Profetul s'a dus apoi... Dar eu, eu să fi fost atuncia în mulțime, aș fi svârlit cu pietre după el.

*

Nu totdeauna ne determină sentimentele cele mai intense, ci uneori cele mai vechi....

*

Munca poate fi afirmată chiar și din punctul de vedere al celei mai primejdioase și mai josnice filosofii: al hedonismului. Un om care trăiește numai pentru plăceri, își poate păstra netocit simțul pentru ele numai întreprupându-și plăcerile prin muncă: altfel e un hedonist prost.

*

Logica suferă de-o mare greșală logică: crede că însăși realitatea e de natură logică. Dacă întâlnește ceva ce nu se poate înțelege prin ea, zice, că acel ceva nu există, ci e numai aparență...

*

Cu toate că religia e viață și nu teorie sau doctrină, totuș putem vorbi despre un „adevăr“ religios. Paradoxul, care zăpăcește pe cei mai mulți.

*

Ai îndrăzneala s'o mărturisești? Cea mai frumoasă, cea mai liberă și mai vie privire în lume ai avut-o ca copil. Ai deschis ochii mari, ai iubit, te-ai mirat și-ai văzut. Cât de bine ai văzut. Privirea ți s'a tulburat apoi din ce în ce mai mult și-ai ajuns în sfârșit într'un pustiu îngrozitor, care ți-a ars sufletul întreg.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Trebuie să facem deosebire între două soiuri de *păreri absurde*: unele, cari își au izvorul într'un defect organic al intelectului, adecă în prostie, — și altele, cari isvoresc dintr'o anumită concepție, vedere, despre lucruri, viață, lume, — căci orice concepție în ultima ei consecvență duce și la absurdități, fiindcă orice concepție e dela început exagerarea unei idei, *ipertrofia unei idei*...

*

Că adevărul poate avea și influințe dezastruoase asupra noastră nu mărturisește împotriva valorii sale ideale, ci dovedește numai slăbiciunea noastră: suntem ca bolnavii, cari nu pot suporta aerul aspru și curat al munților.

*

Să nu crezi, că ești fără entuziasm și nu muncești, fiindcă ai descoperit, că viața n'are niciun rost; mai curând invers: ai ajuns la sărmana înțelepciune, că viața n'are niciun înțeles, fiindcă ești slab și fără avânt.

*

Doctrinarii, după ce zăresc lumina mântuitoare a învățaturii lor, își ard ochii ca unii Mohamedani fanatici și absurzi după ce văd peatra sfântă: ca viața întregă să nu mai vadă nimic altceva.

*

Nu-i așa de ușor cum se crede să te scapi de filosofia materialistă a simțului comun. Dovezile teoretice de obicei nu pot sugruma convingerile, ce ți se infiltrează în sânge prin viața practică. Materialismul îți stăruie în ființă, ca un fel de filosofie subconstientă și lupta împotriva ei ți-e paralizată neconținut de logica simțurilor, de viața socială și de nenumărate considerații, ce le ai în alergările tale zilnice.

*

O convingere își coboară încetul cu încetul rădăcinile până în regiunea sentimentelor, pasiunilor și vrerilor noastre. Prin urmare nu trebuie să ne mirăm, că tăind trunchiul teoretic al acestei convingeri, după câtva timp cresc vâstare nouă din rădăcinile sitate în pământ...

*

Pe când paraziții societății ar fi în stare să-și numească și respirația o „muncă“, celor aleși chiar munca cea mai grea li se pare tot atât de puțin „muncă“ ca respirația sau bătaia inimii.

*

Există un pesimism, care se naște dintr'o sărăcie și altul dintr'un prisos de viață. Cel dintâi exprimă slăbiciunea noastră, al doilea o nemărginită sete de viață. În cazul dintâi suntem incapabili să gustăm lumea și viață, în al doilea — lumea cu toate comorile ei nu e în stare să ne îndeestulească patimile și nesfârșitul dor de a trăi, — și zicem: „Lumea e un rău.“

*

O pătură de gheață scutește iarna holdele de ger. Cu o pătură de gheață trebuie să ne învălmășim și noi adesea, ca să nu înghețăm în unele medii sociale.

*

Tocmai mișcarea cea mai mare și mai repede, ce-o facem, mișcarea dimpreună cu pământul în spațiul universului, *ne simțim*. Tot astfel nu simțim nici ce se întâmplă cu noi din punct de vedere metafizic, care-i rolul nostru în tragedia sau comedia cosmică.

*

Veacuri de-a rândul filosofii au crezut, că sunt în stare să ghicească, ce-i fondul lumii. Astăzi n'o mai cred, — și se plâng de neputința lor. Eu însă mă bucur, că nu știu și nu pot să știu, ce sunt eu și lucrurile din jurul meu, căci numai așa pot să interpretez în misterul lumii un înțeles, un rost și valori, cari isvoresc din cele mai intime necesități ale vieții și ale duhului meu. Omul trebuie să fie spontan și *creator*, — deaceia să renunțe cu bucurie la cunoașterea absolutului.

*

Mă preumblu în vârf de munți. E noapte, dar cum ochii mi s'au obicinuit cu întunericul, văd la depărtări mari, vag — ce-i drept —, dar totuș văd. Mi-aprind un muc de lumânare, deodată văd limpede la doi pași, dar mai departe nimic. Minteă noastră sănătoasă, cu presimțirile ei instinctive, obicinuită cu întunericul realității, vede — turbure, ce-i drept, — la depărtări și'n adâncimi foarte mari. Știința-și aprinde însă mucul de lumânare, dintr'odată vedem totul la doi pași, dar mai departe deloc.

*

Cele mai minunate cuvinte, ce-au fost rostite cândva pe pământ, sunt: „Impărăția lui Dumnezeu nu vine cu înfățișare externă. Nici nu poți zice, că este aici sau dincolo, — căci iată împărăția lui Dumnezeu este în voi înșivă!“ — — Orice reformă radicală religioasă trebuie să porceadă din cuvintele acestea. Să nu pornească oare și la noi — tot de-aici?!...

